

Liget

2019-7
július

TARTALOMJEGYZÉK [XXXII. évfolyam 7. szám]

Nacsinák Gergely András A MEGHASADT TRIPTICHON	4
Bene Zoltán SZÁNALOM	13
Csongor Andrea ÁTTÖRT FELÜLET	18
Somfai Anna FÉNYFESTÉS	20
Szilágyi Ágnes Judit „SZÉP EGŰ HAZÁM”	22
INTÉS AZ ŐRZŐKHÖZ	
Kiss Lajos András FÉLELEM ÉS POLITIKA – ROSSZ KÖZÉRTET	50
A DEMOKRÁCIÁBAN 2.	
Z. Karvalics László FERENC JÓSKA A FOGPISZKÁLÓTARTÓN,	73
AVAGY A KULTURÁLIS MIKROÖRÖKSÉG TERMÉSZETE (2.)	

Varga Dániel HÁT MÉGIS MEGCSINÁLTUK, GEORGE	84
Handi Péter FAPADOS	97
Fecske Csaba NEGYED HÁROM	99
Nacsinák Gergely András HÁROM EMLÉKEZETES HISTÓRIA	101

Kiadja | Liget Műhely Alapítvány
1122 Budapest, Kissvábhegyi út 4-6.
info[kukac]ligetmuhely.com

ISSN 1789-4980

Alapító szerkesztők | Levendel Júlia, Horgas Béla
Felelős szerkesztő | Horgas Judit
Tervezőszerkesztő | René Margit
Főmunkatárs | Szirmai Panni
Olvasószerkesztő | Bognár Anikó
Tudományos lektorok | Kiss Lajos András, Victor András

Nacsinák Gergely András

A MEGHASADT TRIPTICHON

2019-07-01 | ESSZÉ

Kezdetben volt a mozdulat.

Nem a Szó, nem a Fény, még csak a Káosz örvénye sem. Ezek mindegyikében ott rejtőzik már az első Mozdulat magva: a Szó, a Fény, de még a zűrzavar és bomlás is belőle ered. Észrevétlen moccanás a mindenség puha ölében, az idő homályos fészkében, nevenincs mocsarak alján: és e moccanásból lesz világosság, lesz belőle sötétség, lesz belőle kimondható szó és örök némaság. János apostol, aki talán a legmélyebbre látott az idők szakadékába, úgy tartotta, hogy a kezdet az Ige volt: mert számára a Logosz értelem is, mozdulat is – a *mondás* aktusa szellem és cselekvés egyszerre. A kezdet nem a véletlen instabilitás megnyilvánulása, a teremtés nem zabolátlan láncreakció, hanem Mozdulat: aktivitás és egyensúly finom ötvözete, mozgás és értelem összjátéka. Sodrás és korlát, örvény és koreográfia. A teremtés, sugallja János, nem vaktában tett gesztus, mint amikor az alvó a sötétben hadonászva igyekszik elúzni az álombéli lidérceket, hanem tudatos mozdulat: valahová mutat, irányul valaki vagy valami felé. Akár a szó, akár a megszólítás. Akkor is, ha az a bizonyos Másik még nincs sehol; ha még csak vágy és sóvárgás. A teremtő mozdulat a Másik akarása: benne teremődik meg az is, aki nincsen, és általa lesz a teremtő az, aki: vagyis Szeretet, amely nem lehet meg a Másik valósága nélkül, mely önnön létezését a másik létében nyeri el.

Ez a Triptichon első táblája: a Legyen.

Michelangelo

A Rész.

Jóformán észrevétlen távolság, de mégis: ott van. Hozzáérhetne, de nem ér hozzá; megérinthetné, mégsem teszi – ez a szeretet konstellációja. Mert az érintés: birtokbavétel, a hatalom kinyilvánításának és elfogadásának aktusa, amely utat nyit az alá- és fölérendeltség párharcához. Az érintés: megismerés, de az ismeret sem más, mint hatalmi aktus. Istent tudni vagy a Másikat, annyit tesz, mint rendelkezni fölötte, a magaménak nyilvánítani, mert az emberi elme az eszközhasználó állat elméje, mindent szerszámként használ fel, mindent megragad, mindennel táplálékot szerez. Ezért lehetett mégiscsak bölcs rendelkezés a Teremtő részéről az Édenben adott tiltás, az Őszülőknek adott amaz egyetlen parancs. Ne vegyél arról a Fáról, ne érintsd, ne egyél belőle, mert az érintés tudás, és a tudás hatalommá lesz a kezedben, a hatalomból birtoklás lesz, a birtoklásból halál. Az érintéssel minden, ami eleven volt,

eszközzé lesz, tárggyá, pusztán anyaggá válik: a megismerés tárgyává, a birtoklás tárgyává, használati tárggyá. Isten és a többi ember, a sarjadó növény, fűvek sűrűjében és hegyek hasadékaiban rejtőző vad, a föld csillámló csontjai, de még a szél és a napfény is ugyanúgy. Minden „Ő” és „Te” színtelen „Azzá” válik e megragadással, hogy végül senki más ne legyen Valaki, csak én, én, én. Harmadnapon a magdalai Mária a sírban keresi a szeretett *rabbuni* holttestét, ám a sír üres. A kertben viszont az élő Jézus szólítja meg őt, s már futna hozzá, de megálljt parancsol neki az Úr – „Ne érints”. A paradicsomi vétek visszafordítása. Szent Ferenc-i aktus: átlépés az *azok* világából az *ők* univerzumába, ahol kivétel nélkül mindenki megszólítható, mert a világ nem valamik halmaza, hanem az élők lakhelye: a hold is nyájas nővér, a nap is erős fivér, és testvéreké mind a csillagok. Aki elveszi, el is veszíti őket.

Így veszítik el egymást a szerelmesek az érintés ígézetében és így találják meg egymást ismét abban a távolságban, ami a szerelem.

Ha jóformán észrevétlen a távolság, akkor is.

Ketten, a hiátus két oldalán.

Lehetne szembenállás, ha nem volna mindkettőben ott a Mozdulat: jóllehet az egyikben még gyöngye, tétova, jóformán alig pislákol; de a másikban már feszül és feszít, teljes lánggal ég, lobog. Mégis, mégis közös.

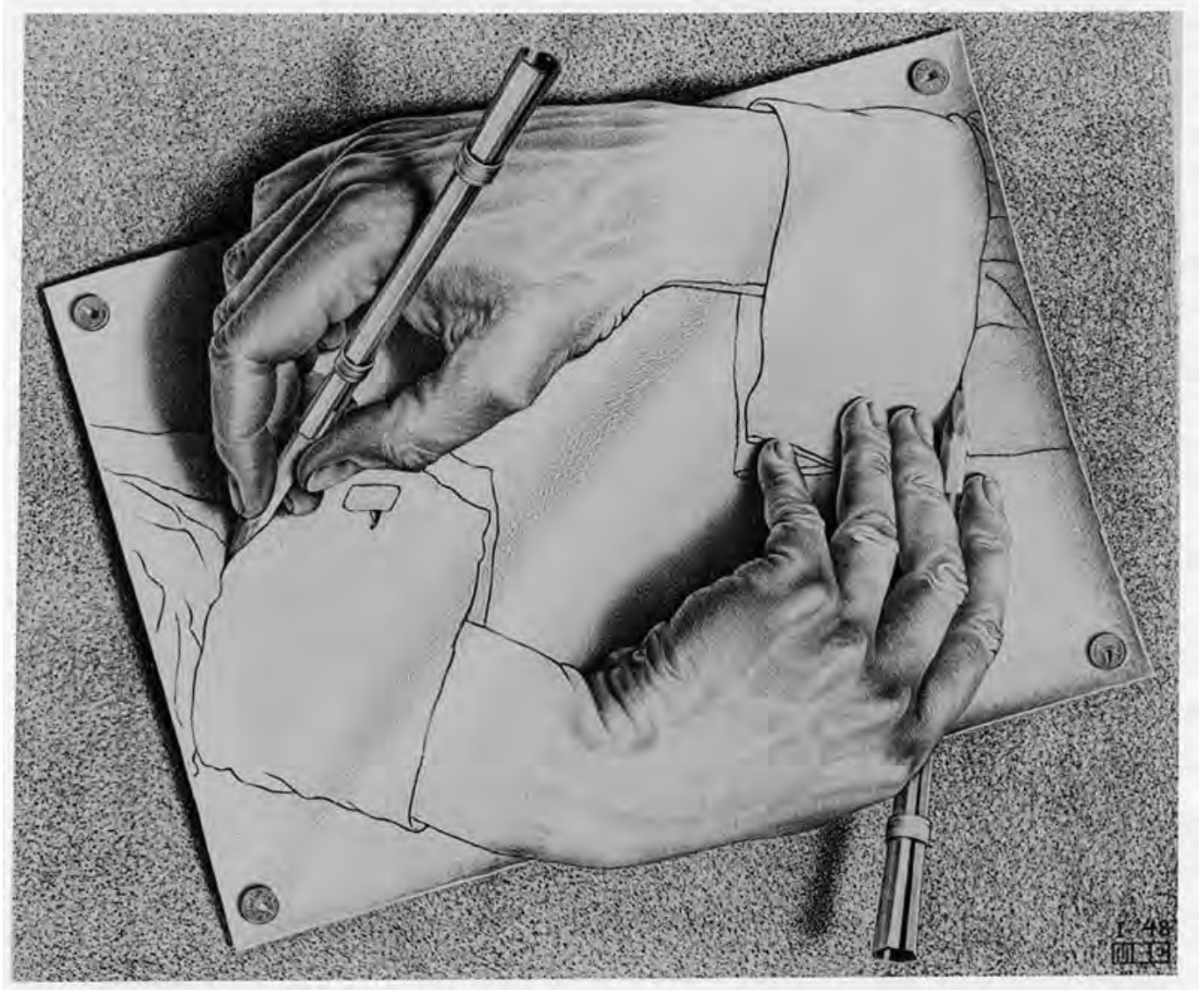
betöltetlen távolság

És nem érintheti meg az egyik a másikat: mert ez a teremtés és teremtdés pillanata, mert nem egy előző mozdulat adódik tovább és még tovább, amely az idők kezdetén valamikor minden mozgást

elindított. A teremtéshez elengedhetetlen ez az üres tér, a hiány, a betöltetlen távolság: ez ad teret a Másik létének. A szabadság tere; amely által a Másik valóban más lehet, semmint az én függeléke, vezetett, alárendelt és elnyomása ellen lázadó alany. A természetben minden érintés: a fák gyökerekkel a földmélybe marnak, levelükre napfény hull, ágaik a levegőt markolják, minden eszik és étet, magába vesz, ellök és átkarol. Csak ez a teremtdő majdnem-érintés – ez nem az.

Ketten, együtt a távolság kötelékében, a hiány megtartó közösségében, egy és ugyanazon mozdulat két oldalán.

*

M. C. Escher

Ím, a távolság elvétellett.

De nem ez volna-e az ideális, a folyamatos összeköttetés, a szüntelen egymásra-hatás és egymásrautaltság két lény között, akik egyszerre és azonos mértékben adják és kapják önmagukat – akik a másik által rajzolódnak ki? Másképpen talán nem is lehet: hiszen ugyanannyira teremtő, mint amennyire teremtett minden és mindenki,

mégpedig a létesülés szüntelen, részekre nem osztható folyamatában. Ami csak van, egyszerre ok és következmény, mindenki feltétele és egyszerismind eredője a másoknak. A „van” törékeny és jobbára illuzórikus pillanat, inkább kívánság, mintsem beteljesülés.

Ez a triptichon második táblája: „És lett”.

Pontosabban: a távolság nem elvétel, hanem mesterségesen áthidalásra került – az Eszköz hidalja át. Ha nem volna ott az Eszköz, a Rész ismét láthatóvá lenne, a világ kiszámíthatatlan volta pedig lelepleződne. Hiszen a távolság a bizonytalansággal egyenlő: nem tudható, a Másik ott van-e még, felém fordul-e még. A megnyíló térben ott a kétség, az elhagyatottság, a magány eshetősége. Legyen bár a lehető legkisebb, szemmel csaknem észrevétlen térköz: benne a szabadság fészkel, és ez a hiátus ezer és ezer alternatívát rejt magában, elképzelhető vagy még csak nem is sejtett alkalmak sokaságának nyit utat. Ám az utak mindig a bizonytalanba visznek.

kifürkészhetetlen hullámverés

Az Eszköz ellenben: biztonság. Az objektum mindig megbízhatóbb a szubjektumnál, könnyebb szívvel lehet ráhagyatkozni és könnyebben is lehet megválni tőle – ezért látszik kifizetődő

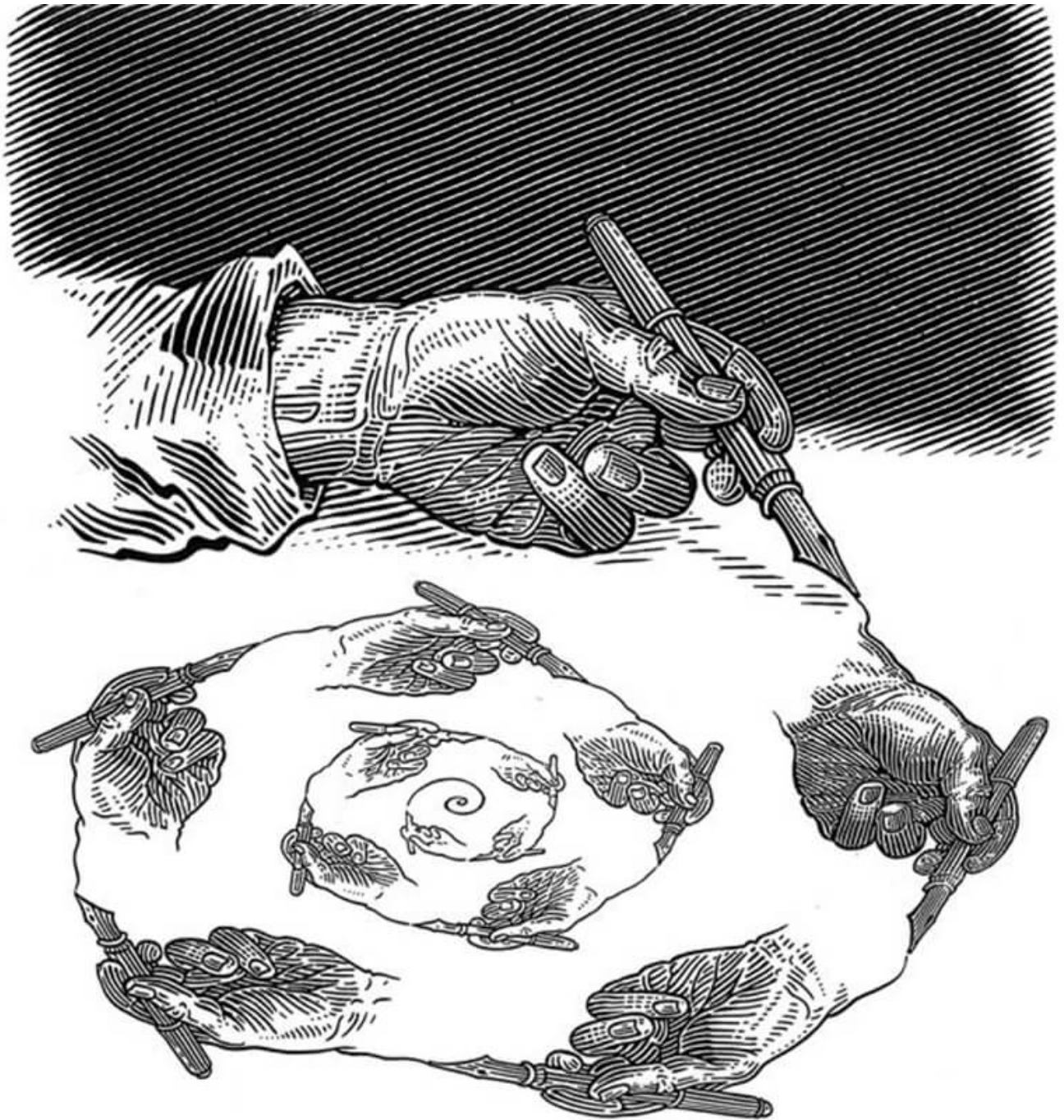
stratégiának a *Másikat* is *Azzá* minősíteni át. Erre szolgál végül is a nyelv: a létezőket fogalmakkal helyettesítve mindent a mentális objektumok semleges terébe utal. A mozdulat megannyi névtelen árnyalatát, a belső és külső tengerek kifürkészhetetlen hullámverését kevés számú szóban igyekszik lefagyasztani. A szerelmeseknek nem volna szabad beszélniük: a misztikusok nem is igen teszik. A nyelv az első és a végső Eszköz, amellyel megrajzoljuk a világot, a világ által pedig önmagunkat. Csak épp a másikat ezután már egyedül általa érhetni el. Csak épp a mozdulat egyformaságát kényszeríti ránk.

Mert itt már nincs különbség a mozdulat megvalósulásában: hogy az egyik erőtlén, a másik pedig erőteljes legyen; hogy az egyikben szelíden nyilvánuljon meg, míg a másikban hatalmasan; szellőként itt, orkánként amott. Hogy ebben harmatcsepp

legyen, ami a másikban óceán. Az Eszköz magához igazítja a mozdulatot, egyforma tartást és dinamikát kíván, ettől erőfeszítést, amattól meghunyászkodást követel. A megszólítás helyébe a meghatározás lép. A Logosz ábrázolhatatlan helyére az emberi nyelv. Az eszközzé tett szó, mely az Ige hasított szilánkjá csupán, vágásra, metszésre, darabolásra való.

Az emberi szó mindig érintés: a valóság megragadásának, elejtésének és részekre szabdalásának módja. Az a Logosz, amelyről János beszél, nem megragadja, hanem megszólítja a világot, ezért sohasem tud az Én eszközévé silányulni: senki a saját hasznára nem fordíthatja, senki előnyre nem tehet szert belőle. A Másikat meghagyja a szabadság és sokféleség terében úgy, ahogy van: szabadnak, kiszámíthatatlannak, elérhetetlennek – vagyis szerethetőnek. Az emberi megismerésben és szeretetben körkörösé lesz a teremtő mozdulat, körkörösé az érvelés, a bizonyítás, önreferenssé a nyelv is. Végül semmi sem vonatkozik a Másikra, csakis önmagára. Minden megszólítás egyúttal és elsősorban önreflexió. Az alkotás önteremtés. Előbb-utóbb mindenki oda jut, ahonnan elindult – hisz nincs Másik, Másutt, Máshová. Ahhoz el kellene engedni az eszközt, melyet szorosra kulcsolt kézzel, görcsös ujjakkal markolunk. Lemondani a Másik felett aratott győzelemről, mely abban áll, hogy tulajdon mozdulatunk meghosszabbításaként rajzoljuk meg Őt.

*

Orosz István

A Triptichon harmadik darabja: „Volt, Van és Eljövendő”.

A penna vékony hegye a valóság felületére karcolja az egyetlen mozdulatot, amit ismer, az egyetlen, amelyet megenged, és vele a mozdulatot tevő alakját, önmagát: a penna vékony tűhegyét, az egyetlen mozdulatot, amelyet ismer és lehetővé tesz, a pennát tartó kezét újból és megint, végtelennek tetsző – vagy talán csakugyan végtelen – sorban, melyet spirállá hajlít az idő.

örök visszatérés

A spirális a létezés ősfarmája, az univerzum bélyege: a galaxisoktól az örökítő anyagig mindenütt visszaköszön. Mondhatnánk, a létezés vízjele; vagy talán a Teremtő szignója a valóság vásznának peremén. A csigaház törékeny héjától a növények sarjadó hajtásain át az elfutó vizekben nyíló örvényekig – olyan alakzat, amely egyszerre zárt és nyitott, statikus és dinamikus: a végesben mozgó végtelen. Ha volna az időnek alakja, bizonyára így mutatkozna meg. A mozdulatból ismétlés születik, az ismétlődés ritmus, örök visszatérés. A másolás és másolódás ciklusai során ugyan alkalmasint felléphetnek hibák, amelyek a szabadság illúziójával kecsegtetnek, de ez nem valódi hiány, mindössze megingás, az anyag tétovázása. És túl könnyű a véletlennek szándékot tulajdonítani, tervezettséget annak, ami pusztán csak váratlan. Sem az ismétlődés, sem a véletlen nem az első Mozdulat visszfénye. Mert az önmagán túlra, kívülre, a másikra mutat, akkor is, ha az a Másik még nincsen – így válhat teremtő mozdulattá.

A Másikat elérni nincs mód, hacsak nem éppen a távolság, a hiány, egyszóval a lehetetlenség által. Azáltal, hogy nem próbálom elérni: megkapaszkodni benne, elejteni őt a nyelv eszközeivel, a vágy hálójával hatalmamba keríteni, leképezni az ő eleven valóságát, és élettelen portrét alkotni róla annak reményében, hogy általa majd az én vonásaim is kirajzolódnak. A szerelmeseknek nemcsak hogy szólniuk nem volna szabad, nehogy a másikat megsebezzen és önmagukká kényszerítsék, de a másikat képét sem lenne szabad foglyul ejteniük önmagukban, mert ez által válik lehetetlenné a szeretet: ez a kiszámíthatatlan, ez a definiálhatatlan, ez a semmi.

Mégis, egyes-egyedüli visszfénye amaz Első Mozdulatnak, mely kezdetben volt, s amely maga volt a Kezdet, s amely nélkül semmi sem lett, ami lett.

felső kép | Albrecht Dürer

Bene Zoltán

SZÁNALOM

2019-07-02 | NOVELLA

Először is pokróc volt. A modorát illetően.

Másodszor túlságosan nagy. A termetére nézvést. És ahhoz képest, hogy idősödő nő.

Arrogánsan, mindenkinél egy fejjel magasabbról válaszolgatott a kérdésekre. Nem túl kellemes kombináció. Félelmet kelt.

– Ezért kellett elbocsátani? – kérdezte a lány enyhe szemrehányással a hangjában.

– Megjiedtek tőle a gyerekek, elriadnak tőlünk a szülők – válaszolt a férfi. – Nem elég?

De, elég, gondolta a lány.

Pár napja dolgozott csak a korosodó asszonnyal. Szinte semmit nem tudott róla. Bár, ha őszinte akart lenni magához, kevesekről tudott bármit is.

– Miért kellett elengedni? – suttogta az asszony előző nap reggelén, könnyeivel küzdve, a telefonba. És a lány legalább tízszer fültanúja volt ennek a kétségbeesett kérdésnek. Akaratlanul. Az asszony a jobb kezével a füléhez szorította a készüléket, a bal tenyerével eltakarta a száját. – Miért kellett elengedni? – nyögte újra és újra.

A lány úgy tett, mintha nem hallott volna semmit. Úgy tett, mintha nem vette volna észre, hogy baj van. Segíteni úgyse tud, köze úgysincs hozzá. Már óvodás korában sziszegve küldték el a fenébe, amikor vigasztalni próbálta az egyik társát. (Közöd?, kérdezték. És a válasz is készen állt: mint eszöd!) Később is többször szembesült azzal, hogy semmihez nincs köze, törődni legfeljebb a maga dolgával törődhet.

– Miért kellett elengedni? – az asszony hangja kétségbeesetten csengett.

Milyen fájdalmasan rímel erre, gondolta a lány később, hogy ezért kellett elbocsátani...?

(És, szögezte le magában, igen, ezért.)

Azon a délutánon nem tudta nem meghallani az irodából kiszűrődő dühödt szóváltást. Az idősödő nő, aki sápadt arccal, vörös szemmel végigcsinálta a napot, gondosan becsukta maga után az iroda ajtaját. A kiabálás határát súroló emelt hang még ott visszhangzott halványan a falak között. A lány figyelte a nőt, akiről jóformán azt sem tudta, hogy hívják, mindössze a keresztnévét ismerte. Nem nézett sehová, egyenesen a kijáratnak vette az irányt. A lány megkísérelte megérinteni a vállát. Az ujj hegyével el is érte. A kipirult arcból a düh és a megaláztatás vizenyőjében ázó tekintet meredt rá. Ez megdöbbenetette. Mintha pörölyvel csaptak volna a halántékára. Szólni sem tudott, csak a távozó nő után meredt.

És bár semmi köze nem volt hozzá, mégsem állhatta meg, hogy be ne kopogjon az irodába, és el ne mondja annak a férfinak, amit tud. A férfi ott ült egész nap, néha fogadta a szülőket, és óránként kijött ellenőrizni, hogy rendben megy-e minden. A lány elmesélte neki, mit hallott reggel. Közben próbált a szemébe nézni. Ami soha

nem sikerült még, amióta neki dolgozott (nem régóta, persze). Igaz, akadtak jópáran, akiket sokkal régebb óta ismert, mégse nézett soha a szemükbe. A férfi az íróasztala mögött ült, a laptopja monitorját figyelte.

– Talán az unokájával történt valami – sorolta a lány. – Tegnap este baleset volt a gyerektáborban, a folyó partján. Mi van, ha az unokája ott nyaralt...?

A férfi enyhén felé fordította a fejét. Már-már úgy tűnt, mintha figyelne a szavaira.

– Ha baleset érte az unokáját – szólt kimérten –, nem kellett volna bejönnie. Van szabadsága.

– Éppenséggel van... – próbálkozott a lány.

– Derítse ki, mi volt! – vágott a szavába a férfi.

– Szerintem reggel tudta csak meg, és nem mert, vagy nem tudott... – magyarázkodott a lány.

– Ez engem nem érdekel – a férfi elhárító mozdulatot tett. – De ha balesetről van szó, szemet hunyok. Rajtam ne csámcsogjon senki – és megadta az asszony elérhetőségeit.

A lány még aznap este fölkereste. Nem jutott be a lakásába, hiába nyomta a csengőt. Pedig otthon volt, hallotta a neszeket. Végül a szomszéd unta meg, hogy ott matat a folyosón. Beszédbe elegyedett vele. Kiderítette, amit kell. És már nem volt visszaút.

– A macskája – számolt be az irodában, másnap.

A fejét lehajtotta, miközben beszélt, a padlót vizslatta.

– A húga nála lakik néhány napja. Azt állította, megsajnálta a macskát, hogy nem mehet ki a szabadba, ezért egy kicsit kivitte. A cica megijedt a szomszéd bulldogjától, menekülőre fogta, azóta se látták.

A férfi a fejét csóválta.

– Pedig a macskák tényleg jól elvannak a lakásban – a lány hangja egyre erőtlenebb volt –, nincs szükségük arra, hogy kint mászkáljanak.

– Ez engem hidegen hagy – tárta szét a kezét a férfi. – Lehet, hogy nincs is unokája.

– Lehet – hagyta rá a lány, és elindult kifelé.

A keze már a kilincsen volt, de nem tudta lenyomni.

– Ezért kell elbocsátani? – a hangja hirtelen éles lett, akár a fűszál. – Mert elveszítette a társát? És gyászol? És nem mert magától szabadnapot kérni, mert tudta...?

– Mi közöm hozzá? És mi köze van hozzá magának? Különben is, csak egy macskáról beszélünk – hallotta a háta mögül. – Szánalmas.

A lány nem ellenkezett. Lenyomta a kilincset.

– És ez egy gyerekmegőrző, basszus – támasztotta a homlokát a hideg csempének a mellékhelyiségekhez vezető folyosón. Megfájdult a feje.

– A gyerekzsivajtól – mosolygott az ismerős apukára –, csak a gyerekzsivajtól.

Nem tudta eldönteni, az apuka együttérzőn vagy rosszállón néz rá, ezért inkább hozzátette:

– Tudom, szánalmas.

kép | Mordecai Ardon művei

Csongor Andrea

ÁTTÖRT FELÜLET

2019-07-11 | VERS

Ha madeira,
akkor kisolló hegyével beszúrunk,
körbeforgatva hegyét tágítunk a résen,
és a fehér anyagon apró, szoros szegőöltéssel varrunk.
A hímző cérnára csomót, bogot kötni tilos,

bevágott anyagszél nem látszódhat ki.

Ha deszkalapon vagy rengő padon a házi szentsarokban,
még inkább, ha hangszer, cifra furulya, citera
díszítése, mert nem zavarhatja a hangzást.

Szólnia kell.

A felsértett felületet bedörzsöljük,
hogy a minta élesen kirajzolódjon,
a művész gondolata,
a játék és a mesteri munka közti áthallás
bevésődjön a fába.

A textúra hiánya adja a mintát,
legyen szalagfonat, indadísz, életfa,
vagy stilizált geometrikus motívum,
valami láthatatlan nagy egész része.
Hiány, hézag, veszteség – ez a minta.

kép | [wikimedia.org](https://commons.wikimedia.org/)

Somfai Anna

FÉNYFESTÉS

2019-07-18 | **VERS**

Fényfestett háromszög a bérház udvarán,
szárát megtöri a kémények árnyéka.
Ilyen korán még senki sem szív cigarettát,
nem csoszog át a házmester,
nem bőg fel induló motor,
nem kapcsol be riasztó,
nem sír fel kisgyerek.

Nyár van, lehúzott redőnyök mögött
összegömbölyödött testek,
megpihennek a kezdőponton,
mielőtt útjaik nap mint nap
kibogozhatatlan hálóként átszövik a várost.
Semmit sem akarok,
csak érteni a madarak beszédét,
meghallani az ablakba kitett növények első sóhajtását,
ahogyan a félig nyitott ablakok
átengedik magukon a levegő borzongását,
és az égbolt kifeszített négyszöge
felém szórja a fényt.
A felszálló teagőzben ezerféle alakzat kavarg,
felbukkannak és elrejtőznek
a másodpercek közötti résekben,
az események szoros láncolata
még nem korlátoz,
nincs ok, sem okozat,
ez a hajnal félórája –
most még bármi megtörténhet.

kép | pxhere.com

Szilágyi Ágnes Judit

„SZÉP EGŰ HAZÁM”

VÁZLAT JOÃO DE BARROS VERSÉHEZ

2019-07-20 | ESSZÉ

„Kistermetű, elegáns, bal szemére állandóan monoklit szorít, pechjére olyan nevet visel, amivel korábban már két másik portugál is híres lett... Ő a harmadik João de Barros, 'a monoklis', vagy úgy is hívhatjuk 'Brazília szerelmese'”- írja Raimundo Magalhães Júnior. A portugál kultúrtörténet azonban nem is három, hanem legalább

négy João de Barrost tart számon: a 15–16. század fordulójának jogász-filozófusát; a 16. századi nagy humanista történetírót; és egy 17. században működő nyelvész-misszionáriust. A luzo–brazil testvériség eszméjét hirdető költő-pedagógus mindhármuknál később, 1881. február 4-én született a portugáliai Figueira da Fozban.

új nemesség

Édesanya Mariana da Costa Guia de Barros, édesapja Afonso Ernesto Barros volt, sikeres és vagyonos vállalkozó, Figueira da Foz társadalmi életének meghatározó alakja. Szép karriert futott be a monarchia szolgálatában, diplomataként működött Brazíliában és Franciaországban. Az új nemesség soraiba emelkedett, mikor 1897-ben, gazdasági és társadalmi tevékenysége elismeréséül I. Károly királytól vikomti címet kapott. Annak ellenére, hogy egyre szorosabban kötődött a hazájában folyamatosan erősödő republikánizmushoz és a szabadkőművességhez, címét a köztársaság idején is rendületlenül viselte, mint egyfajta kitüntetést.

Portugáliában 1910. október 5-én kiáltották ki a köztársaságot. Az 1870-es évektől egyre növekvő hatása volt a republikánus eszmének. A francia Comte és Proudhon nyomán főként a pozitivizmus és a szocializmus elemeit használó, de sajátos arculatú: erősen demokratikus elkötelezettségű, nacionalista érzelmekkel teli, rendkívül intellektuális és alapvetően urbánus jelenség volt. Oliveira Marques az I. Portugál Köztársaságról szóló, klasszikussá vált történeti munkájában leírja, hogy a szabadkőműves mozgalom kapcsolatrendszere átszötte a társadalom szellemi és politikai elit-világát, tagjai kitüntetett szerephez jutottak a köztársaság létrehozásában és vezetésében.

A szabadkőművesség a 18. század első harmadában jelent meg Portugáliában, külföldi, főként angol, francia, holland kereskedők közvetítésével és részvételével. Az inkvizíció egy feljelentés nyomán 1742–43-ban súlyos büntetést mért a testvérekre (később több hullámban is sor került az üldözésükre: 1791–92; 1809–10; 1817; 1823–24). A társaság azonban ismét felvirágzott az 1760–70-es években, Pombal márki főminisztersége, a portugál felvilágosult abszolutizmus idején. Páholyok alakultak Lisszabonban, Coimbrában, Valençában, Elvasban, Funchalban. Az I. József halálát (1777) és I. Mária trónra lépését követő *viradeira*, azaz abszolutista visszarendeződés időszakában ismét megnehezült a mozgalom helyzete, maroknyi, társadalmi összetételét tekintve vegyes tagság tartotta életben. Az egyik lisszaboni páholy 1790-ben például csupán 23 tagot számlált, köztük 10-en voltak polgárok, 6-an a katonai nemesség, 4-en a klérus tagjai, 3-an pedig külföldiek. Madeira szigetén ebben az

időben 2-3 páholy is működött, de összesen alig 100 taggal. 1801-ben a portugáliai szabadkőművesek országos gyűlésén 200 testvér vett részt. A következő évben ők hozták létre az első nagypáholyt, a *Grande Oriente Lusitanót*, elöljárójuknak Pombal márki unokáját választották. A legkorábbi alapszabályuk (alkotmány) megszövegezésére is ekkoriban, 1806-ban került sor, a dokumentum a francia rítust követte, de nagy toleranciát tanúsított a más tradícióhoz kötődők felé.

alkotmányos monarchia

Az 1820-as évtizedben terjedt el a szabadkőművesség szélesebb körben, amikor a páholyok és a tagság létszáma megsokszorozódott, főként a városi

polgárság körében, és a szabadkőművesek a portugál birodalom tengerentúli részén, Brazíliában is egyre többen lettek. Az alapszabály is megújult 1821-ben, szellemisége és tartalma szinte megelőlegezte Portugália 1822-es, első liberális alkotmányát, amely kijelölte az alkotmányos monarchia kereteit.

A liberalizmus 1834-es politikai győzelme majdnem egy évszázadra kedvező helyzetbe hozta a szabadkőműveseket Portugáliában. Oliveira Marques az 1834–1926-ig tartó periódust tekinti a titkos társaság legteljesebb fénykorának, ezen belül az 1869 utáni időszakot a csúcspontjának. 1843-ban például már 90 működő páholyról van adat a portugál birodalom területén (Lisszabonban, Portóban, Bragában és más félszigeti városokban, de a Portugáliához tartozó szigeteken, valamint az afrikai és indiai gyarmatokon is). A testvérek politikai pozíciója megerősödött, a közéletre gyakorolt hatásuk megnövekedett, bár a mozgalmat nem kerülték el a kisebb válságok, belső viták és szakítások, a személyes rivalizálás. Csak 1869-ben sikerült az egység megteremtése, majd fenntartása a további fél évszázadra.

A 19. század közepén a páholyok működésében a skót rítus egyre inkább elterjedt a francia vagy modern rítus rovására. Ebben nagy szerepe volt az idő közben (1822-ben) függetlenné vált Brazíliából érkező hatásoknak (a tengerentúlon 1841-től működött a szabadkőműveseket összefogó legfelsőbb tanács, a *Supremo Conselho*

do Brasil). A taglétszám Portugáliában ekkoriban érte el az ezres nagyságrendet, és a politikai és kulturális elit jelentős része, a legfelsőbb körökből is a testvérek közé tartozott.

A köztársaság előkészítésében nagy szerephez jutott ez a megerősödött portugál mozgalom, és a monarchia megszűnte után tovább nőtt a taglétszáma és a befolyása. 1910 márciusában az egyesített *Grande Oriente Lusitano* nagypáholyhoz 97, egy évvel később 122 páholy tartozott.

Az I. Köztársaság kikiáltása a szabadkőművesek egyfajta győzelmét, hatalmi pozícióba jutását jelentette. Az 1910–26-ig tartó időszakban a miniszterek, valamint a parlamenti képviselők mintegy fele a testvérek közül került ki. António Maria da Silva

(1872–1950), a legnagyobb republikánus párt vezető politikusa volt. Először 1920 júniusában lett miniszterelnök, majd 1926 májusáig további öt, rövid életű kabinetet vezetett, köztük a katonai diktatúra előtti utolsó kormányt 1925. december és 1926. május között. A köztársasági kor szinte teljes ideje alatt (kivéve a Sidónio Pais nevével fémjelzett hónapokat) a törvényhozás választott képviselője volt. Ugyanakkor a szabadkőműves mozgalomban is meghatározó szerepet játszott. Kötődött a karbonárikhoz, és képviselőletükben aktív résztvevője lett a köztársaságot megteremtők legszűkebb körének. Vezető tisztséget töltött be a szabadkőműves nagypáholyban, 1915 decembere és 1929 decembere között helyettes nagymesterként.

A titkos társaság tagjainak gondolkodásmódja – a politikai életben játszott vezető szerepüknek köszönhetően – tükröződött az I. Portugál Köztársaság törvényhozásának és kormányzati munkájának számos progresszív elemében, a demokratikus jogállam kereteinek megteremtésében. Például olyan intézkedésekben, mint a halálbüntetés és a rabszolgaság megszüntetése; az alap- és középfokú oktatás bővítése, laicizációja, metodikai modernizációja; az oktatási rendszer fejlesztése és demokratizálása a gyarmatokon; árvaellátó intézmények felállítása; a polgári anyakönyvezés bevezetése.

szakadár nagypáholy

Az 1910 után kialakult, a szabadkőművesességnek kedvező közéleti környezetben azonban a mozgalom fél évszázados, viszonylagos egysége 1914–15-ben mégis megbomlott. Az

átpolitizáltság és a viták kiélezték a feszültségeket. És az új szabadkőműves alkotmány megfogalmazásakor a különböző rítust követők szembe kerültek egymással. Létrejött, és jó egy évtizeden át függetlenül működött egy skót rítusú, szakadár nagypáholy, és csak 1926-ban sikerült az újraegyesítés, de még ekkor is megmaradt egy kisebb, önálló csoport, Portugál Oktatási és Nevelési Társaság néven, 1935-ig.

A 20. század különböző portugáliai diktatúrái idején mindig felerősödött az ellenszenv a szabadkőművesekkel szemben, ez olykor fizikai erőszak formájában is megnyilvánult. Már az 1910-es évtized végén, a sidonista hónapokban több támadás

ért páholyházakat. Az 1926-os katonai puccsot követően pedig, mikor még mindig kb. 3000 tag és 115 páholy volt Portugáliában, hasonló atrocitások történtek, ráadásul az államhatalom részéről is. Mivel a katonai rezsim elleni 1927-28-as tiltakozásokban a szabadkőművesek aktívan részt vettek, nyilvánvalóvá téve diktatúraellenes álláspontjukat, a kormány hamarosan karhatalommal lépett fel velük szemben. 1929 áprilisában a rendőrség egységei megszállták a nagypáholy székházát, az ott tartózkodók egy részét le is tartóztatták. Hiába voltak az 1926-os puccsot irányító tisztek között is szabadkőművesek, ahogy a katonai diktatúra fokozatosan konzervatív irányba fordult, a titkos társaságok egyre nehezebb körülmények közé kényszerültek. A Szabadkőműves Palota 1929 májusa és 1930 márciusa között bezárta kapuit a további atrocitások elkerülése érdekében. A hatóságok 1930-ban ugyan engedélyezték újraindítását, de azzal a feltétellel, hogy 10 fősnél nagyobb rendezvényeket nem tartanak, és az épületben egyszerre 20-nál többen nem tartózkodnak. Ezek az előírások ellehetetlenítették a szervezet céljaihoz méltó, normális működést, a taglétszám visszaesett. 1935–37-ben – már a salazari diktatúra idején – a titkos társaságok működését törvényekkel is akadályozták, végül betiltották. Mellesleg az intézkedések hatására a modernista költő, Fernando Pessoa nagy, tőle szokatlanul politikus újságcikkben állt ki a megtámadott szabadkőművesek mellett. Ez részéről végleges és nyilvános szakítást jelentett a salazari Új Állammal.

Nemcsak az apa, Marinha Grande vikomtja, de a fiú, maga João de Barros is szabadkőműves volt, 1910 óta, mint a lisszaboni *Solidariedade* páholy tagja. A João de Deus szimbolikus nevet használta, a költő-előd iránti tiszteletből. Az 1910-es évek második felében működő folyóirata, legsikeresebb szerkesztői vállalkozása, a *Revista Atlântida* azonban direkt módon sosem foglalkozott a titkos társaságok témakörével vagy szerzőinek esetleges szabadkőműves kötődésével. Pedig egyszer még a

legmagasabb méltóság, Sebastião Magalhães Lima (1850–1928), a *Grande Oriente Lusitano* nagymestere is megszólalt a lapban. Igaz, nem ebben a minőségében, hanem mint tekintélyes luzo–brazil, sőt pán-luzitán elkötelezettségű személyiség.

A szabadkőműves elveket valló apa, bár a gyermek jobban vonzódott a hagyományos tengerészeti iskolához, a modern kor követelményeinek jobban megfelelő, új iskolatípusba adta fiát. Egy reálgimnázium jellegű politechnikumot választott számára, ahol João de Barros 1896-ig tanult. A felkészítő kurzus után, 1898-tól 1904-ig a coimbrai egyetem (akkor Portugália egyetlen egyeteme) jogi karának hallgatója lett. Itt kötött életre szóló barátságot João de Deus Ramossal (1878–1953), akivel később közeli munkatársak is lettek, a portugáliai oktatás megújítását célzó reformpedagógia jegyében (az új iskola, *Escola Nova* mozgalom, a köztársasági eszméken alapuló nevelés gyakorlatát és elméletét fogta át). Jogi végzettségük ellenére mindketten a tanári hivatás mellett kötelezték el magukat.

Barros 1905-től tanított, előbb a coimbrai líceumban portugált és franciát, 1906-tól Lisszabonban, a *Liceu do Carmó*ban, majd Porto egyik főgimnáziumában, a *Liceu Alexandre Herculanó*ban. Közben hosszabb európai utakat is tett. 1907 folyamán majd egy teljes évre kapott minisztériumi megbízatást, hogy a francia és angol középiskolákat, Madridban pedig a progresszív oktatási törekvéseket tanulmányozza. 1909-ben Belgiumban tartott egyetemi előadás-sorozatot a portugál irodalomról. Külföldön szerzett tapasztalataiból született *Az iskola és a jövő – megjegyzések a nevelésről* című könyve. A továbbiakban több pedagógiai témájú kötetet is publikált.

iskolák és tanárok híján

A századforduló az európai nagyvárosokban az eufória és a prosperitás jegyében telt, a portugál társadalom számára azonban mintha megállt volna az idő. Hiányzott a gazdasági pezsgés, a társadalom modernizációja megfeneklett. A 20. század elején az ország hatévesnél idősebb lakosságának közel 75%-a volt írástudatlan, és az oktatásszerkezet – iskolák és tanárok híján – nem is volt alkalmas az arány lényeges javítására. A portugál társadalomról gondolkodó kortársak újra és újra felhívták a figyelmet erre a súlyos problémára. Az *Atlântida* szabadgondolkodó szerzője, Emílio

Costa például 1919-ben így fogalmazott: „...Portugália a XX. század küszöbén egyike volt a legnagyobb írástudatlansággal küzdő, legkultúrátlanabb, legszegényebb és leginkább eladósodott országoknak Európában.” Costa, a libertáriánus-anarchista reformpedagógia híveként, nagy jelentőséget tulajdonított a racionális nevelésnek. Helyzetértékelésével egyébként az utókor ítélete is egybecseng. Rui Ramos a 1980-as években az írástudó és az analfabéta nemzetek kultúráját vetette össze, és hazáját kénytelen volt az utóbbi kategóriába sorolni.

A monarchia utolsó éveiben Portugáliában nem volt önálló oktatási minisztérium, a terület felügyelete a belügyminisztériumhoz tartozott. Ennek ellenére – mielőtt az új köztársasági kormányzat programként is vállalta az oktatás átfogó modernizációját – már volt néhány jószándékú kezdeményezés az írástudatlanság visszaszorítására. A szórványos kormányzati intézkedéseken kívül szerepet vállalt ebben például a hadsereg. Írás-olvasás tanfolyamokat szerveztek az úgynevezett ezrediskolákban a besorozottak számára, sőt egyes katonai körzetekben a civil lakosságnak is. 1911-ben további elemi iskolákat állított fel, ahol nemcsak a tisztek, de altisztek és sorkatonák 7–12 éves gyermekei tanulhattak. 1915-ben ezeknek az iskoláknak az átalakításával bevezették az alap szintű felnőttoktatást, és a besorozottak számára a szakmai kurzusokon (pl. altiszti tanfolyam) kívül írás-olvasás tanítást is szerveztek. A szindikalisták által szervezett alfabetizációs tanfolyamoknak az írástudatlanság csökkentése volt a célja a nagyvárosok munkásai körében. Egyébként Portugáliában szinte csak katolikus felekezeti oktatás létezett, ezt aztán az 1850-es évektől nyilvánosan is bírálták a legkülönbözőbb beállítottságú véleményformálók, liberálisok, republikánusok, szocialisták, anarchisták, szabadkőművesek és protestánsok. A széleskörű konszenzust mi sem mutatja jobban, mint hogy két olyan személyiség — João de Barros és Fernando Pessoa —, akik szinte semmi másról nem gondolkoztak hasonlóan, az oktatás laicizációját egyaránt szükségesnek tartották.

A portugáliai írástudatlanság felszámolásáért indított kezdeményezések között talán a legkiérleltebb és legmódszeresebb az volt, amelyik a népoktatás, a felnőttoktatás és a 3–7 éves gyerekeknek szóló iskola-előkészítő óvodai program összekapcsolását sürgette. 1882-ben az elképzelés gyakorlati megvalósítása érdekében hívtak életre egy iskolaegyesületet, hogy az iskolával ellátatlan vidékekre tanítókat küldjenek azzal a feladattal, hogy gyűjtsék maguk köré, és tanítsák az írástudatlan gyerekeket és felnőtteket. A siker érdekében mozgó könyvtárakat is felszereltek.

a másik ember tisztelete

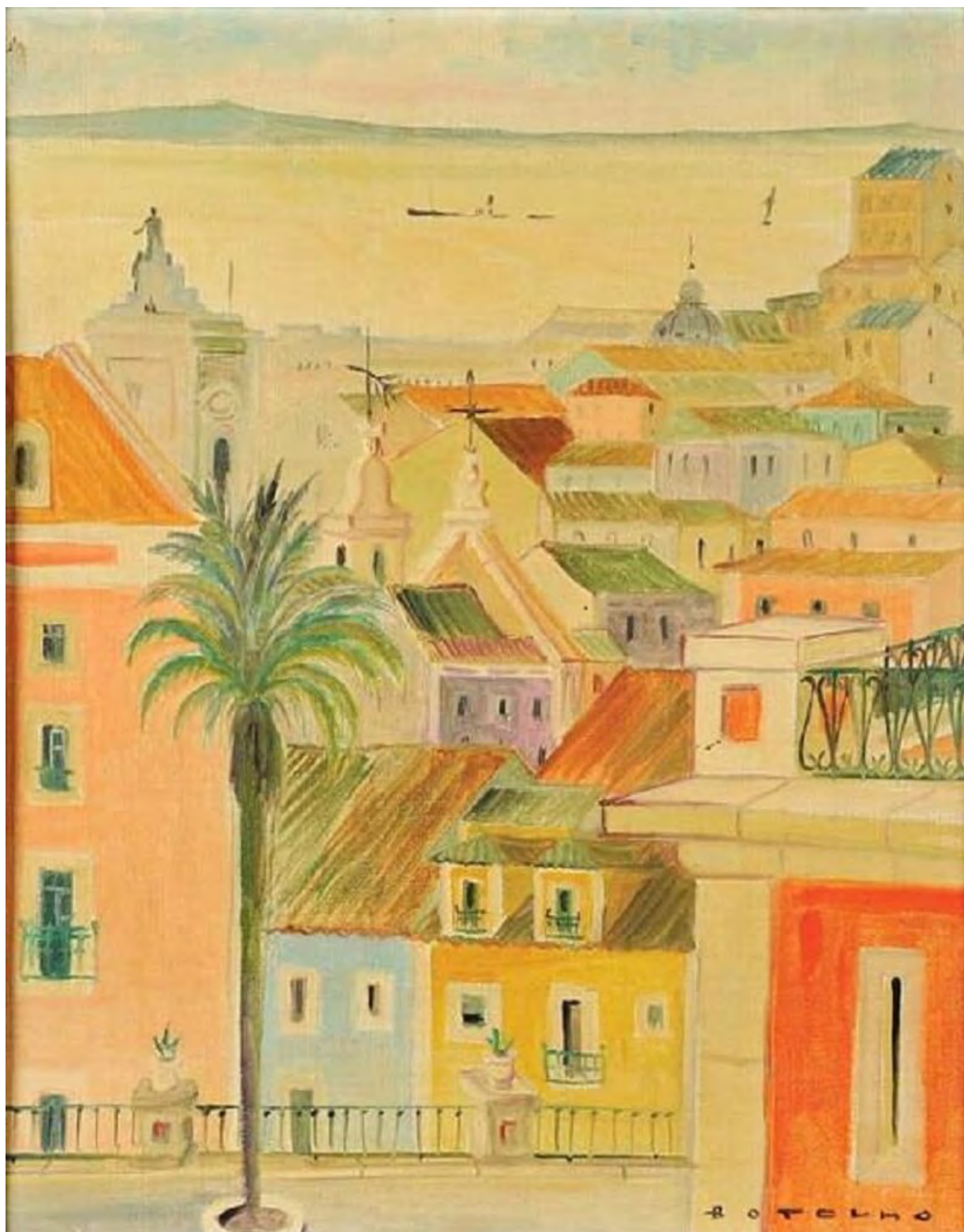
A pedagógiai módszert egy család négy generációja tartotta életben, és a mai napig működtet óvodákat, bár az egyesület maga már 1922-re megszűnt. A portugáliai írástudatlanság felszámolására kitalált módszer a 19. század jelentős költőjétől, a pedagógusként is tevékenykedő João de Deus-tól (1830–1896) ered. Az ő fia (Barros már említett, közeli barátja és munkatársa), João de Deus Ramos vitte tovább és teljesítette ki, majd az unoka, Maria da Luz de Deus Ramos Ponces de Carvalho

(1916–1999) valamint a dédunoka, António de Deus Ramos Ponces de Carvalho folytatta a munkát. Az anyagi támogatást a program elindításához tehetős polgárok adták, elsősorban Casimiro Freire (1843–1918), a századelő bőkezű filantróp mecénása, de a szponzorok között volt az idősebb Barros is, a gazdag üzletember. João de Barros maga szintén részt vett az adománygyűjtésben. Ennek emléket őrzi egy kötetecske, egyik beszédének szerkesztett változata, amit 1910. szeptember 28-án az óvoda-program javára tartott gyűjtőakció keretében, szülővárosában, Figueira da Fozban mondott el. Ebben is megfogalmazta a projekt alap gondolatát, hogy kora gyermekkorban kell bevonni a tanulókat a közoktatásba, és megkezdeni fejlesztésüket egy harmonikus és biztonságot sugárzó környezetben, ahol elsajátíthatják egymás elfogadását, a másik ember tiszteletét. A mindenki számára elérhető iskolának olyan közegnek kell lennie, ahol a tanulók kibontakoztathatják egyéniségüket, természetessé válik a vallási tolerancia, a gyerekek megtanulnak felelősségteljesen élni szabadságukkal, polgári jogaikkal, valamint megismerik a kedvvel végzett munka örömét. A program kerülni igyekszik minden mesterséges uniformizálást.

João de Barros pedagógiai ideálja hasonló elveken alapult. (1950-ben a reformpedagógia szellemét életben tartó óvodaegyesület tiszteletbeli elnökévé választották.) Értékrendje az antik görög és a reneszánsz tradícióban gyökerezett, szemben az előző századfordulón széles körben alkalmazott jezsuita elvekkel. Monográfiája írja: „João de Barros tehát a dogmáktól és túlzott tekintélytisztelettől mentes oktatásért küzdött, mely kibontakoztatja az intelligenciát és megerősíti a jellemet azáltal, hogy harmonikusan és szabadon fejleszti a gyermeki lelket.” Számára alapvető nevelési cél az ‘új ember’ formálása, olyan emberé, aki képes tevékenyen részt venni a társadalom újrendeződésének feltartóztathatatlanul közelgő folyamatában. Mindez pedig – Barros szavait idézve – a haza újjászületését szolgálja: „... a miénk olyan ország, mely létének új értelmet keres, ahogy Japán, és magunkban új lélek születését tapasztaljuk, ahogy Brazília.”

Az 1890-es évek óta válságtudatban élő portugál értelmiség a társadalom rekonstrukcióját részben az oktatás segítségével képzelte el. A megújított iskolák, a megfelelő szellemben felkészített tanítók és a segédszemélyzet új embertípust, a köztársaság tudatos polgárát hivatottak nevelni a lakosság minél szélesebb köreiben,

így gondolták a portugál monarchia válságának idején a republikánusok, és gyakran beszéltek erről „a felvilágosodási korok kritikus és áhítatos hangján.” Barroshoz hasonlóan mindannyiukra erős hatást gyakoroltak a felvilágosodás eszméi, a pozitívizmus – a meggyőződés, hogy a társadalom haladását az oktatás nagyban elősegíti.

„A köztársasági oktatás a portugál kultúrtörténet egyik leggazdagabb témája, és egyike a legelhanyagoltabbaknak is” – írja Rogério Fernandes az 1970-es évek elején, majd leszögezi, hogy „João de Barros az Első Köztársaság korának legnagyobb hatású alakjai közé tartozott, mégpedig a pedagógia, mindenekeelőtt az alap- és a középfokú oktatás területén.” Nemcsak elméleti szakember volt, de a köztársaság kikiáltását követően kiteljesedett gyakorlati, oktatáspolitikusi pályája is.

Néhány éves középiskolai tanári működés után, 1910-ben, még a monarchia utolsó hónapjaiban Barrost kinevezték az alap- és középfokú oktatásért felelős belügyminisztériumban közoktatásügyi főigazgatóvá. A monarchia válságának időszakában a republikánus értelmiség szinte messianisztikus hittel várta a megváltást a köztársaság kikiáltásától, minden problémára a kormányforma megváltozásától reméltek megoldást. Ez az értelmiség, mely a köztársasági parlamentben döntő számbeli fölényben volt, az 1910-es években elszánt lendülettel, bár kevés valódi sikerrel látott az ország rekonstrukciójához; ennek egyik legfontosabb elemeként már az ideiglenes kormány belefogott az oktatás reformjába, a laicizáció szellemében.

João de Barros az I. Köztársaság új parlamentjébe a PRP képviselőjeként került be. Majd az egységes, rendszerváltó politikai tömb töredezése során a demokrata frakcióhoz csatlakozott. Közoktatásügyi főigazgatói pozícióját a monarchia bukása után is megtartotta, 1913-ig a belügyminisztériumban, aztán az újonnan létrehozott, önálló oktatási minisztériumban. Az 1915-ös átszervezést követően az alapfokú tanintézetek felelőse lett. (1915-ben neve a magyar sajtóban is felbukkant, ahol (tévesen) oktatási miniszterként jelölték meg a portugál kormányváltásról szóló hírekben.) Néhány év múlva (1919–26-ig) Barros új feladatkört kapott, és a középiskolákat felügyelte. Mint állami tisztviselő sokat tett azért, hogy a João de Deus nevéhez fűződő módszer hivatalos támogatást kapjon, elismertté, és a kormányzat oktatási programjának részévé váljon. Hivatali ideje alatt 300 tanítói missziót, illetve számos mozgó könyvtárat hozott létre országszerte, és az elemi iskolák számát megkétszerezte.

jogegyenlőség és a demokratizálódás

Az I. Portugál Köztársaság fennállása alatt viszonylag rövid ideig (1923 decembere és 1925 júliusa között) alakultak a dolgok Barros elképzelései

szerint. Az egymást követő, négy, rövid életű kormány (Álvaro de Castro, Alfredo Rodrigues Gaspar, José Domingues dos Santos és Vitorino Guimarães vezetésével) képes volt hatékony intézkedéseket tenni az 1910 előtti republikánus ígéretnek, a jogegyenlőség és a demokratizálódás megvalósítása terén. Ebben a periódusban Barros néhány hónapig tárcavezető lett (nem oktatási, hanem külügyminiszter). A katonai diktatúra bevezetése (1926. május 28.) után azonban többé nem vállalt magas hivatali vagy politikai megbízatást. Visszatért a középiskolai katedrára, a lisszaboni *Liceu Passos Manuel* francia tanáraként dolgozott 15 évig, 1936-os nyugdíjba vonulásáig.

Neveléseméleti munkásságát azonban a diktatúrák éveiben is folytatta. Írásait főként Joaquim Manso (1878–1956) lapjában, a *Diário de Lisboa*-ban közölte, ahol 1921-től rendszeresen publikált pedagógiai kérdésekről és a luzo–brazil politika témakörében. Mint a többpárti demokrácia elkötelezettje a salazarizmus ellenzékéhez tartozott. Politikai álláspontját nyilvánosan is kifejtette. 1945-ben csatlakozott a Demokratikus Egységmozgalomhoz. Ez a szervezet különféle demokratikus ellenzéki csoportokat (régi republikánusokat, kereszténydemokratákat, marxistákat) és leginkább értelmiségieket, szabad pályán mozgókat tömörített. A politikai formáció 1949-ben Norton de Matost (1867–1955) támogatta, aki Salazar jelöltjével, Óscar Carmona tábornokkal szemben indult az elnökválasztáson. Barros is mellette foglalt állást. Anti-salazarista meggyőződése szerint további két választás alkalmával, 1951-ben és 1958-ban is az ellenjelölt pártján állt. (Mivel az ellenzéki indulók kellemetlenül nagy népszerűsége tettek szert a kampányok során, Salazar megszüntette a közvetlen elnökválasztást, és a döntés jogát a parlamentre ruházta.)

Barros annak ellenére is kitartott ellenzékisége mellett, hogy családi kapcsolatai az Új Állam nomenklatúrájának legfelsőbb köreihez kötődtek, Marcello Caetano apósaként. A sors úgy hozta, hogy fia, Henrique de Barros (1904–2000) gyerekkora óta jó barátja volt a salazari politikai örökséget majd 1968 és 1974 között tovább vivő politikusnak. A két fiatal még a cserkészetben ismerkedett meg. Egyetemre is együtt készültek az 1920-as évek elején, és João de Barros, a kiváló pedagógus maga készítette fel a fiúkat, akik aztán nemcsak közeli barátok maradtak, hanem évekkel később sógorok is lettek, hiszen M. Caetano Teresa de Barrost vette feleségül. Marcello Caetanóról monográfusa megjegyzi, hogy bár fiatal korától családiról szoros, jó viszonyban volt a köztársasági eszme két jeles képviselőjével – João és Henrique Barrossal, akik a diktatúra ellenzékéhez tartoztak –, kapcsolatuk végig józan maradt. (Utóbbi egyetemi professzor, a salazarizmus 1974-es összeomlása után az alkotmányozó nemzetgyűlés tagja, majd szocialista párti parlamenti képviselő.) Ellentétes nézeteiket félretéve a magánéletben becsülték egymást. A családi összejöveteleken általában kerültek a politikát, a gyerekekről vagy leginkább művészetről, főleg irodalomról beszélgettek.

az élet teljessége

Az ibér világ költészetének magyar nyelvű antológiája *Hesperidák kertje* címmel 1971-ben jelent meg, és máig nem született jobb, hasonló vállalkozás. Második kötete a portugál és galego nyelvű irodalom

klasszikusainak műveiből válogat. Ebbe a gyűjteménybe került két João de Barros költemény is, Végh György, illetve Lothár László fordításában: „*Vidámság! Élet! Élet! / Ó, szép egű hazám, / hol még a fellegek is szinte ragyogóak!*” – kezdi *Vidámság* című költeményét, és szavai megerősítik Benyhe Jánosnak, a kötet összeállítójának véleményét: költészete az úgynevezett portugálos mélabú-elméletnek „harsogó cáfolata, az életerő és az öröm lírája.” Nagyon hasonlóan vélekedett brazil barátja és szerkesztőtársa, João do Rio is: „Gondolatai ott izzanak minden versében, amelyekkel arra törekszik, hogy az élet teljességét ragadja meg. Csupán ennyit akar.” A szerkesztők a portugál líra vitalizmusnak nevezett neoromantikus irányzatára utalnak, ami nemcsak Barros lírájának jellemző vonulata, hanem a 20. század első évtizedének meghatározója is, hogy aztán más, szintén a neoromantika körébe tartozó áramlatok (*saudosismo*, *lusitanismo*) vegyék át a helyét, nyomot hagyva Barros életművén is.

Korai irodalmi alkotásai még kamaszkorában születtek, első verseskötetei a *Versos* (Versek) 1897-ben, az *Algas* (Algák) 1899-ben és a *Pomar dos Sonhos* (Álmok kertje) 1900-ban jelent meg. 1960-ban pedig, halála előtt nem sokkal, utolsó, saját maga által összeállított könyveként két korábbi, az 1920-as, 30-as években született drámai költeményt, az *Anteu* (Anteus) és a *Sísifo* (Szisüphosz) címűt adta ki egy kötetben. Az antikvitas kulturális öröksége állandó ihletforrás volt számára, ahogy a nagy portugál klasszikus, az eposzköltő, Luís de Camões maradt az örök mester. 1943-ban jelent meg a *Vida vitoriosa* (Győzelmes élet) című válogatott kötete, ami addigi költői életművének keresztmetszetét adja. Munkásságának további alakulását pedig az utolsó verseiből összeállított, *Eterno mar* (Örök tenger) című posztumusz kötet dokumentálja, 1967-ből. A Seara Nova 1944-ben egy bizonyos Jorge de Miramar verseskötetét publikálta, *Rosarika e Outros Amores* (Rosarika és más szerelemek) címmel, ennek szerzője szintén Barros volt, aki máskor a João-Gabriel da Gândara írói álnevet is használta.

Bár a modernisták, élükön Fernando Pessoaival, nem sokra becsülték Barros költészetét, hivatalos elismerés bőven jutott neki pedagógiai, művészi és közéleti tevékenységéért egyaránt. 1913-ban lett a lisszaboni tudományos akadémia levelező, 1917-től rendes tagja. 1919-ben és 1920-ban a tudományos és művészeti élet kiválóságainak járó Szent Jakab rend tiszti keresztjével, majd nagykeresztjével jutalmazták, a portugál irodalom terén kifejtett jelentős tevékenységéért és a luzo-brazil közeledést elősegítő munkájáért. Brazil részről mindezért szintén számos elismerésben volt része. 1956-ban egyhangúlag választották meg az akkor alapított portugál írószervezet (irodalmi civil szervezet), az 1965-ben aztán be is tiltott *Sociedade Portuguesa de Escritores* első elnökévé. A mai napig több iskola viseli a nevét.

Barros írói és pedagógiai munkásságához tartoznak a fiatalok számára készített prózai adaptációk. Ezek bizonyultak munkássága legnépszerűbb és legidőállóbb darabjainak. Idegen nyelvre (pl. kínai) is lefordították, és első megjelenésüktől napjainkig újabb és újabb kiadásban fogynak, nagy példányszámban. Mára Barros jószerével csak ezek révén van jelen a portugál könyvpiac.

João de Barros még a polihistorok portugál értelmiségi nemzedékéhez tartozott. Nemcsak kiváló pedagógus, költő, de termékeny publicista, szerkesztő és irodalomszervező is volt. Tizennégy évesen Coimbrában lapot indított, *Miniatura* címmel, a vállalkozás tizennégy számot élt meg, de a szerkesztő egész életén át aktív marad a sajtó világában. 1904-ben újabb folyóiratot hoz létre, Manuel de Sousa Pintóval (1880–1934), *Művészet és Élet* címen, ennek tizenegy száma jelenik meg 1906-os megszűnéséig. Karakterében, művészeti, kritikai és közéleti jellegében már emlékeztet a későbbi sikeres vállalkozásra, az *Atlântida* koncepciójára, csak a luzo-brazil elkötelezettség hiányzik.

Az 1915 és 1920 között megjelenő Revista Atlântida folyóiratnál a szerkesztés feladatait döntően magára vállalta, miközben sikerült a lap köré gyűjtenie az 1910–20-as évek számos jelentős szerzőjét a portugál nyelvű irodalmakból és a közéletből.

két ország és két nép

A címválasztás is nagyon határozott intellektuális programot körvonalazott. Az Atlantisz-szimbólum tartalma közismert, az elsüllyedt mesés kontinens, valahol az Atlanti-óceánban az elveszett aranykor szinonimája, a fejlett civilizáció teremtette békéé és boldogságé. Az *Atlântida* alapítói, szerkesztői egyfajta virtuális, kulturális Atlantisz megtalálását, újjáépítését tűzték ki célul: a szellemi értelemben igen messze sodródott, ám azonos történelmi, nyelvi gyökerekből táplálkozó két ország és két nép – a portugál és a brazil – viszonyának javítását. A portugál João de Barros és a brazil João do Rio által létrehozott és szerkesztett *Atlântida* 1915-ben ezzel az alcímmel indult: *a portugáliaiai és a brazíliai olvasók számára készített művészeti, irodalmi és társadalmi havilap*. Az alcím az 1919. áprilisi (37.) számtól módosult: *a latin gondolkodás orgánuma* Brazíliában és Portugáliában.

Az *Atlântidában* csupán öt saját verse jelent meg – egyik az itt közölt *Ritmus* című – **Vörös István** fordításában:

Ritmus

Pedro Bordallónak

Csak könnyedén a homokon!
Félve, mint ki meztelen menekül:
Egy titkos, édes, monoton
Dallam vezesse lépted egyedül.
Zúg a tenger, ahogy a lelkek sírnak,
A hullámhangban erőszakos vágyak.
A napfény köztük megmerül...
És lábad úgy suhan, mint gerleszárny
A nyugodt délutánok udvarán.
Röpül – nem lép. Lebeg – elég
A parton már ennyi fehér.
Mire még rácsap a tajték... De elhal

A halvány fényben gyenge csókkal.
A tajték csókjai! ...
Csak neked súgta be a Tenger
A hullámokban rejlő szomjas szájakat?
Ősz van és hűvös már a reggel.
A nyirkos köd vágyna elmondani,
Mi benne csönd, előjel, áradat...
De a tajték vihog járásodon,
A kiméra csókosan fodrozódik,
Pörög, sunyin eléd oson,
Tavaszi vidámság dobódik
A Tenger színe fölé!
Te zavartalan mész tovább!
A kék persze mindenkié,
Cikkanni látsz benne fecskét, sirályt!
Te mész még határozottabban... És a Nap
A pirkadat sok-sok színéből felszakad.
Feltámad a hajnali enyhe fuvallat.
A hullámok hangja könyörög vagy zúg?
Az ima és extázis megzavarnak,
A habok vadsága, ezt tudjuk,
Magába zárja testedet, kihallgat,
úsznak feléd fekete hattyúk.
Aztán? – Már nem tudom!
Hullámok, ringatózás, hullámritmusok...
Tested is hullám – és a hullámszásba mámorodsz,
Az ég, a Tenger és a szél zenéje rád zuhog!
A szerelem sok himnusza – eddig eszembe se jutott –
Egy nászdal szintjére emel föl téged!
Egymásba fűznél idegent és szépet,
De tudom, mindez csak ígéret.
A nagy szépségre nem vagyunk méltóak;

Miért nem gondolod felfoghatónak,
Hogy beteljesül tisztán is a vágy?
Szerelmes vagy, és álmod felzokog,
Hogy szüzességed elvegye a tisztaság.
A Tengeren a Nap ragyog!
Ó, őszi Nap!
Ne vidd el őt magaddal, ó, ne vedd el,
A fény szigeteire ne, ahol te vagy az úr!
Hagyd meg lépéseit, járása nem neked kell,
Könnyű ritmusát itt várja út,
Hogy ütemet hazudjon egy bús férfinak!
Ne vidd magaddal őt! Az ég is elborul...
Köd érkezik... És egyre halványabb a fény,
mi meztelen lábáról pattan énfölém,
És mint egy üstökös, vezet...
Ne vidd magaddal őt! Nagyságos Nap uram!
Tudom, hiába a remény, rajongásom hiába van,
És hogy alaptalan álmokat kergetek!
De hagyd, hagyd csak, hogy egyszer
Tekintetemben megláthassa, élveteg
Vagyok, s a karjaimba hullni élvezet,
Mi minden gyönyörhöz és szépséghez is élvezet.
– Még ha el is hal a ritmusa,
A vidám Szerelem sohasem haláltusa...

Rövid cikkeket, kritikát, más publicisztikát minden számban találunk tőle. A brazil szerkesztőtárs, João do Rio is csupán háromszor jelentkezik saját szépirodalmi művel. A szerzők közül az egyik leggyakrabban szereplő (de ő is csak nyolcszor) Francisco Teixeira de Queiroz (írói álnéven Bento Moreira, 1848–1919) regényíró. Ez utóbbihoz magánéleti szál is fűzte Barrost, hiszen 1903-ban az ő lányát, Raquel Teixeira de Queirozt vette feleségül. Francisco Teixeira de Queiroz megjelentetése persze nem a rokonságon múlt, hanem azon, hogy a virtuális Atlantison a „ma élő legnagyobb portugál prózáíró” tisztelték benne. (A portugál Balzac, mondták a nagy realista, naturalista szerzőről, aki eredetileg orvosnak tanult a coimbrai egyetemen. Később politizált, mint generációjából sok más intellektuel. Tagja lett az 1911-es alkotmányozó nemzetgyűlésnek, és 1915-ben külügyminiszter is volt.)

dekadensnek bélyegzett

Portugáliában a 20. század folyamán a jogi és bürokratikus környezet csupán néhány esztendeig biztosított valódi szabadságot a sajtónak. Az I. Köztársaság kikiáltása után az 1910-es sajtórendelet („*Lei de Imprensa*”, 1910. december 28-i dekrétum) garantálta a teljes szólásszabadságot, de már 1912-től adminisztratív intézkedések korlátozták a kormány nyilvános bírálatát (1912. július 9-i és 12-i törvény). 1916-tól pedig a háborús helyzetre hivatkozva bevezették a cenzúrát (az 1916. március 12-i 2270. számú rendelettel, illetve a március 28-i 495. számú törvénnyel) a köznyugalom megzavarására alkalmas sajtótermékekkel szemben. Ezt az intézkedést a békekötés után sem oldották fel. Sőt, az 1920-as évek első felében már olyan tágan értelmezték, hogy a „jó erkölcs” nevében tiltottak be irodalmi műveket. Ez történt 1923-ban, mikor a lisszaboni városvezetés – a katolikus sajtó és katolikus diákszervezetek nyomására – kampányt indított a dekadensnek bélyegzett szerzők ellen, és indexre tett három frissen megjelent könyvet, példányait elégetette. Az intézkedés ellen 50 író – Fernando Pessoaától az *atlantidákig* – aláírásával tiltakozott. Eredménytelenül. 1926-ban újabb adminisztratív szigorítás következett (az 1926. július 29-i 12008-as dekrétummal). Az előzetes cenzúra intézményét a salazari Új Állam fenntartotta és megerősítette (az 1933. április 11-i 22469. sz. dekrétummal, majd az 1936. május 14-i 26589. sz. törvényerejű rendelettel). A sajtószabadságot Portugáliában csak az 1974-es forradalom után állították helyre.

Az *Atlântida* portugál szerkesztőjének pályájára, a luzo–brazil közeledés iránti életre szóló elkötelezettségére döntő hatást gyakorolt ismeretsége és mély barátsága egyik brazil pályatársával. Barros és Paulo Barreto (akit korábban írói nevén, João do Rióként említettünk) 1909-ben Lisszabonban találkozott először, amire ez utóbbi később így emlékezett: „Pontosan tíz esztendeje, Lisszabonban egy hideg téli délutánon a sok műfajban alkotó szerző, Manuel de Sousa Pinto bemutatott nekem még egy költőt. João do Barrost, aki éppen akkor tért haza Brüsszelt, Londont és Párizst érintő körútjáról. Igen civilizált férfi, azzal a fajta lelki derűvel, ami Bilacot is olyan zseniálissá tette, és amit „vibráló szellemnek” nevezünk.” Az ismeretségből és a kölcsönös szimpátiából hamarosan intenzív szakmai kapcsolat és barátság lett.

Barros első braziliai útját is João do Rio meghívására tette, 1912-ben. Nem írásait népszerűsíteni, könyveit eladni kelt útra, hanem Brazíliát tanulmányozni. Lényegében ezzel az úttal indult el a luzo-brazil közeledésért indított kampánya. Röviddel hazatérése után, 1912 november 14-én a lisszaboni Teatro da República színházban előadást tartott tengerentúli élményeiről, magas rangú politikai személyiségek jelenlétében. Ott volt a portugál köztársasági elnök és a lisszaboni brazil követ is. Jelezve, hogy a portugál politika számára kiemelten fontos a luzo-brazil közeledés.

1918-ban Barros *Utazás Atlantiszra* címmel további írásait publikálta braziliai tapasztalatairól. Ezekre a szövegekre elragadtatott hang a jellemző, ami nem sok teret enged a kritikának – Brazíliáról szóló szövegeinek ez marad az alaptónusa. A kötet fejezetei kijelölik azokat a témaköröket, amelyek Barros és az *atlantidák* számára a luzo-atlanizmus csomópontjait jelentik: a két ország egymást megismerése, ami lényegében az intellektuális elit kölcsönös jobb megismerését, szellemi termékeik

cseréjét és elismerését jelenti; az azonos nyelven megszólaló „iker irodalmak” kiemelkedő figyelmét; a brazil irodalom egyetemi szintű oktatását Portugáliában; a köztársaság létrejöttének története az Óceán mindkét partján; a diplomáciai viszony erősítését a két ország között; Brazília szerepét az I. világháborúban.

luzo-brazil atlantizmus

Barros első pillanattól csodálja és rajongásig szereti Brazíliát (ugyanúgy, ahogy erős, költészetét is átható nacionalista-patrióta érzelmek fűzik saját hazájához). Igaz,

tengerentúli személyes élményei az európai civilizációhoz legközelebb álló közegre, a partvidék két nagyvárosára, Rio de Janeiróra és São Paulóra, illetve a szellemi elit világára korlátozódnak. Útja során – szakmai érdeklődéséből adódóan és természetes kapcsolatrendszerére építve – írókkal találkozik, oktatási intézményeket, színházakat keres fel, és maga is tart előadásokat. Anyanyelvén beszél és beszélget olyan intellektuelekkel, akik osztják luzo-brazil atlantizmusát: „Egy este, Rio de Janeiróban a csodásan fénylő csillagok alatt, melyek a trópusi ég bámulatos ragyogását adják, néhány brazil író és művész beszélgetett velem arról, hogy mennyire fontos és egyre elkerülhetetlenebb a szoros, mély szolidaritás a két testvér ország között.”

Megfigyeli, hogy a vendéglátók is „civilizált” országgként kívánják bemutatni magukat. A *São Paulo magasztalása* című fejezet így kezdődik:

„– Na és S. Paulo?

– Egyszerűen bámulatos. Az értelem legkifinomultabb virága ez a város, fejlődik, életerős marad miközben anyagi gyarapodása olyan dinamikus, amelyet még sosem láttam. Rendkívül civilizált, és nem is akar mást, csak még civilizáltabb lenni.” Majd így folytatja: „Alaposan és a lehető leghosszabb időn keresztül igyekeztem tanulmányozni mindazt, ami a tanítóképzéssel, illetve a szakképzéssel kapcsolatos. És amit láttam, teljesen bámulatba ejtett. A tanítóképző, amit Dr. Óscar Thompson vezet, mintaszerű, lehetne a világ bármely részén.”

Barros rajongása Brazília iránt nem volt egyoldalú. Ő maga is egyre ismertebbé és megbecsültebbé vált a tengerentúli szellemi életben.

1920-ban ismét előadásokat tartott Rio de Janeiróban és São Paulóban. Május 29-én az irodalmi akadémia vendége volt, és itt – immáron sokadszor – felvetette a lisszaboni egyetem bölcsészkarán létesítendő brazil tanulmányok tanszékének ötletét.

A harmadik brazíliai útjára 1922-ben került sor. Barros tagja volt annak a delegációnak, amely a portugál köztársasági elnököt kísérte. Ant3nio Jos3 de Almeida a brazil függetlenség 100. 3vfordul3j3n rendezett 3nneps3gekre 3rkezett Rio de Janeir3ba.

1936-ban Jo3o de Barros ism3t Braz3li3ban j3rt. Ez volt a negyedik 3tja a tengerent3li testv3r országban. Ekkor 150 3rtelmis3givel egy3tt h3vta meg a brazil parlament k3pvisel3h3za.

1946-ban Jo3o de Barros 3t3dik, egyben utols3 braz3liai utaz3s3ra v3llalkozott. 3prilis 30-3n indult el az országos brazil sajt3sz3vetség megh3v3s3ra. Ekkorra m3r nemcsak a portug3l nyelv3 irodalom, 3js3g3r3s 3s pedag3gia tekint3lyes „int3zm3ny3” v3lt bel3le, de a portug3l–brazil k3zeled3s 3s bar3ts3g els3 sz3m3 propag3torak3nt is nagy megbecs3l3snek 3rvendett.

Lisszabonban, 1960. október 25-én, valamikor estefelé „nyugodt derűvel” távozott az élők sorából, „miután reggeltől egy cikken dolgozott, amit a Diário de Lisboa-nak szánt. Hosszú évekig rendszeresen írt ennek a lapnak, és készülő cikkének megint csak Brazília volt a témája.”

kép | Carlos Botelho művei, wikiart.org

Kiss Lajos András

FÉLELEM ÉS POLITIKA – ROSSZ KÖZÉRZET A DEMOKRÁCIÁBAN 2.

[INTÉS AZ ŐRZŐKHÖZ]

2019-07-16 | ESSZÉ, INTÉS AZ ŐRZŐKHÖZ

Az európai filozófia két és félezer éves tradíciójában a legizgalmasabb viták talán az emberi természet „eredendő lényegének” megfejtése körül zajlottak. A rendszeresen visszatérő kérdés pedig: az értelem (gondolkodás) vagy inkább a kifinomult érzelmi élet (szeretet, együttérzés, félelem gyűlölet stb.) különbözteti meg az embert az összes többi létezőtől. Kétségtelen, hogy már az antik görögök is írtak az emberi természet racionális és emocionális összetevőiről. Az európai újkorban sokáig úgy tűnt, hogy Descartes következetes racionalizmusa végérvényesen eldöntötte a kérdést: az ember elsődlegesen ész-szerű lény. Gondolkodása reflexív teljesítmény, mert az ember azt is képes belátni, hogy kizárólag gondolatai ellentmondásmentes összeillesztését uralhatja, a külvilág oksági összefüggéseinek alávetett anyagi folyamatok (legyenek ezek a „saját” érzelmei vagy indulatai) részben kívül esnek az uralhatóság területén. Vele ellentétben – egy jó évszázaddal később – a brit filozófusok (Adam Smith, Jeremy Bentham) már az indulatokra és az érzelmekre teszik a hangsúlyt, szerintük a gondolkodást és az erkölcsi ítéleteket az emóciók irányítják – ezek közül az együttérzés (szimpátia) különösen jelentős.

Az utóbbi évtizedekben új erőre kaptak ezek az évszázados viták, háttérükben elsősorban a mesterséges intelligenciához és a robotizációhoz kapcsolódó kutatások és fejlesztések döbbenetes eredményei és szédítő távlatai állnak. A mesterséges intelligencia és a robotok összeházasításának egyik legizgalmasabb kérdése, hogy képesek lesznek-e a robotok valaha is önálló gondolkodásra, illetve s ez talán az előbbi kérdésnél is izgalmasabb lesz-e önállóan „működő” érzelmviláguk?

finom anyagi mozgásformák

Pierre Cassou-Noguès *A gépek, vámpírok és a bolondok története* című könyvében Conan Doyle Sherlock Holmes történeteire kapcsolódik

(elsősorban *A négyek jele* című regényhez), és azt írja: Watson téved, amikor Descartes-ot követve feltételezi, hogy a gépek sohasem lesznek képesek emóciók kifejezésére. Watson álláspontja nem teljesen felel meg a történeti hűségnek, mondja Cassou-Noguès. Descartes ugyanis nem tartotta lehetetlennek, hogy idővel érzelmek

kifejezésére képes robotokat is lehet készíteni, hiszen szerinte a szenvedélyek és az indulatok finom anyagi mozgásformákból fakadnak, amelyek működését úgy lehet reprodukálni, ahogy rendkívül precíz óraművet alkot az ember.

Első pillanatra furcsának tűnhet, de Descartes álláspontját követve inkább el tudunk képzelni érzelmi megnyilvánulásokat produkáló gépeket, mint gondolkodó robotokat. A francia filozófus szilárdan hitte, hogy a gépek (mesterséges intelligenciák) sohasem fognak gondolkodni és beszélni, de nem zárta ki, hogy képesek lehetnek érzelmek kifejezésére. Manapság éppen ellenkezően gondolkodunk: különösebb nehézség nélkül elképzelünk gondolkodó és beszélő gépeket (robotokat, androidokat), de nehezen békélünk meg az ötlettel, hogy érzelmeket és vágyakat is lehet hozzájuk rendelni. Talán ma még a gépek érzelemmentesek – de, teszi hozzá Cassou-Noguès, Watson tézise más szempontból sem következetes. „... először is feltételezi, hogy az érzelmelek megnyilvánulásait nem lehet objektíven leírni. Például el kell ismernünk,

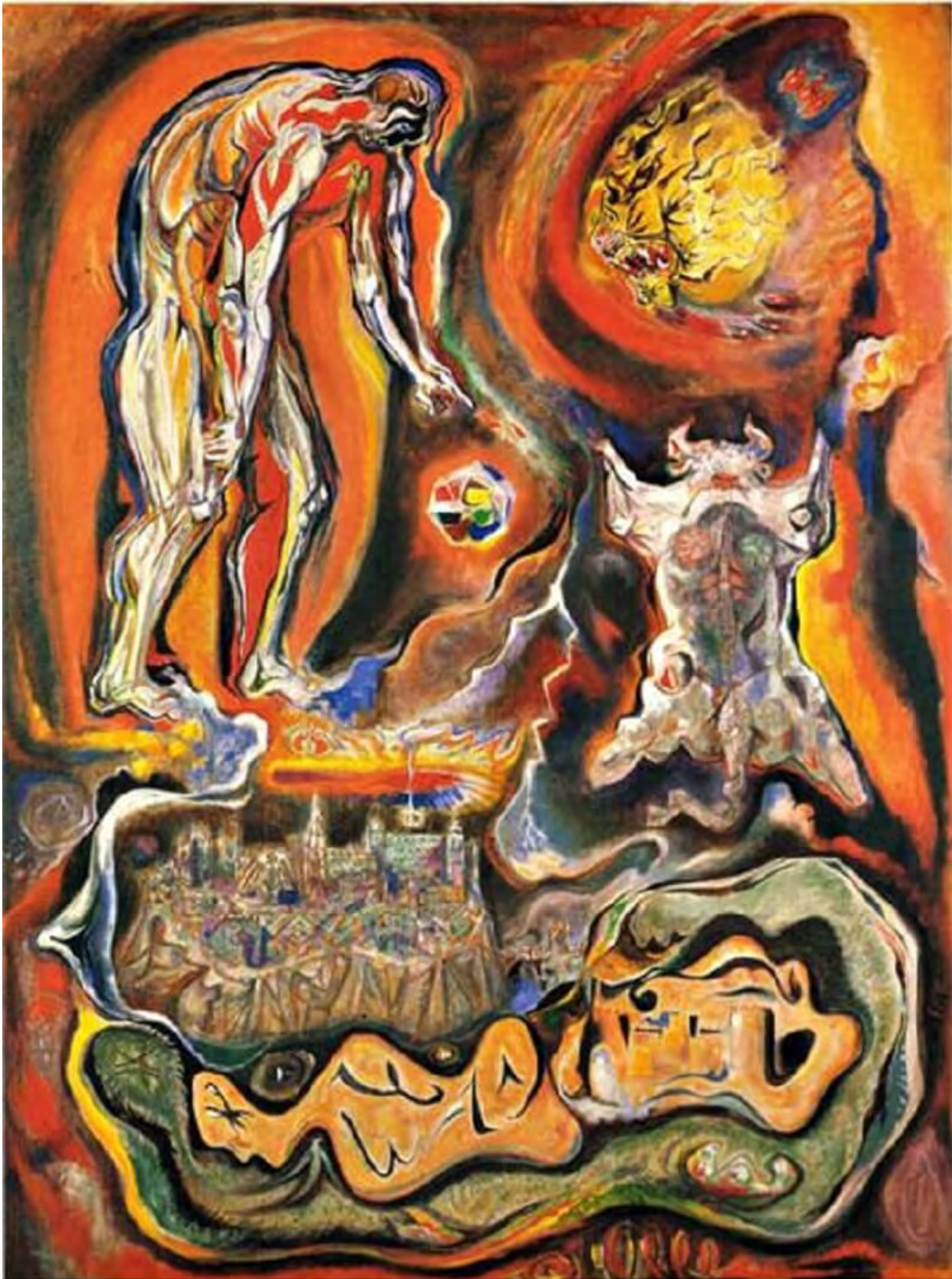
hangzik az effajta érvelés, hogy a szégyen érzését nem azonosíthatjuk az elpirulás egzakt leírásával (hogy a bőr meghatározott intenzitású fény hatására bizonyos hosszúságú hullámnak éppen ezt a színt adja). De ha az érzelem jeleit mégis így definiáljuk, azaz egyfajta 'tudományos' egzaktsággal, akkor elvben nem lehetetlen érzelmeket táplálni a gépekbe. Elvileg tehát, nagyon magas technológiai szintet feltételezve, könnyedén el tudunk képzelni az emberi archoz a megszólalásig hasonló profilú robotot, amelynek 'arcán' bizonyos körülmények között ugyanúgy megjelenne a szégyen vörös színe, mint az emberi arcon." [1] Az persze újabb kérdés, hogy az „emócióképes robot” helyesen azonosítaná-e azokat a szituációkat, amelyekben valóban illik szégyenkeznie. Idáig jutva a fantáziálásban, egy sor újabb dilemmával szembesülünk: vajon a mesterséges intelligenciával „felvértezett” robot miként különbözteti meg a tárgyi referenciával rendelkező, illetve a metaforikus vagy ironikus jellegű kommunikációs megnyilvánulásokat. És vajon ezek a robotok és mesterséges intelligenciák szavazhatnak-e a választásokon, fizetnek-e adót, illetve ha esetleg újra bevezetnék megtagadhatják-e a kötelező katonai szolgálatot, lelkiismereti okokra hivatkozva? [2] Egyelőre csak találgathatunk, bár a mesterséges intelligencia-kutatás rohamtempóban halad, és mai tudásunk akár néhány év alatt legfeljebb tudománytörténeti érdekesség marad. [3]

félelemdiskurzus

Az emóciók felismerésének fontos terepe és számunkra most ez érdekes a politika világa. **Esszém első részében** a félelem (mint kitüntetett érzület) történeti aspektusait vizsgáltam, ezúttal napjaink félelemdiskurzusának izgalmas fejezetéről írok: az európai kultúra „erőszakos iszlamizációjához” kapcsolódó félelmek olyan kérdéseit járom körbe, amelyekkel „napi rendszerességgel” foglalkoznak a tömegmédiák is (más kérdés, hogy milyen színvonalon!), így nem kell hosszadalmas háttér-információkkal untatnom az olvasót.

Martha Nussbaum, akit sokan korunk egyik legnagyobb hatású filozófusának tartanak, a *Politikai érzelmek* című munkájában az emberi szolidaritást primer módon erősítő érzelmekkel foglalkozik: a szeretettel, a részvétellel és az együttérzéssel. Nussbaum különösen az együttérzés társadalmi kohéziót erősítő szerepét hangsúlyozza, noha világosan látja, hogy érzelem csak az ésszel és az értelemmel

együttműködve képes kiszámíthatóan működni. Az együttérzés jól megfér bizonyos fajta önkorlátozással, a szelekciós elv érvényesítésével. Sőt, az együttérzéstől akár még az igazságtalanság miatt érzett jogos harag sem idegen.

Abból érdemes kiindulnunk, mondja az amerikai filozófus, hogy az emberek közötti együttérzés nagyon törékeny, és csak a rá leselkedő folytonos fenyegetéssel szembenézve képes megújulásra. Az emberek hajlamosak az együttérzést kisebb, a közvetlen környezetükhöz tartozó csoportokra korlátozni, és nem szívesen támogatnak olyan törekvéseket, amelyek szokatlanul nagy áldozatot követlenek tőlük. Gyakran tapasztaljuk, hogy a negatív vagy egyenesen visszataszító megnyilvánulásokat rajtuk kívüli közösségek tagjaira vetítik, ezzel is erősítve a belső csoportidentitást, vagyis az együttérzés és a szeretet pozitív érzelmei a mások iránti undorral és megvetéssel járnak. De az együttérzésnek más ellenségei is vannak, mondja Nussbaum. „Ezek az ellenséges erők leginkább a nárcizmushoz kapcsolódnak, mert szükségszerűen beszűkítik az együttérzés hatósugarát, illetve olyan testileg is megnyilvánuló félelemhez kapcsolódnak, amely akár undort is kiválthat.” **[4]** Nussbaum a *félelmet*, az *irigységet* és a *szégyent* nevezi meg, amelyek az ellenségképzés során több évezredre visszanyúló és meglehetősen változatos formát öltenek. Nagy paradoxon, hogy ezeket a negatív érzelmeket sem kell feltétlen kidobnunk az ablakon, mert folyamatos újjászületésük figyelmeztet, hogy az ember egy pillanatra sem feledkezhet meg az együttérzés megerősítésének és kiszélesítésének feladatáról. Nussbaum nem gondolja, hogy a politika szférájában végérvényesen megszabadulhatunk a félelemtől, de nem tartja elképzelhetetlennek a politikai (vallási, civilizációs stb.) félelem domesztikálását, legalábbis visszaszorítását. Be kell látnunk, írja Nussbaum, hogy a negatív érzelmekből fakadó károk minimalizálásában gyakran épp a pozitív érzelmek játszanak fontos szerepet, mert ezekre hivatkozva lehet jó törvényeket alkotni. „A törvények nagyon fontosak. A törvények és az intézmények megvédenek a negatív érzelmekből származó károktól, a törvények gyakran megelőzik a pozitív érzelem születését, és egyfajta úttörő funkciójuk lesz. Nem várhatjuk el, hogy az emberek többsége már azelőtt közösségbe tartozónak érezze magát, hogy deklaráltuk az emberi jogok érinthetlenségét.” **[5]** De ahhoz, hogy a jó törvények megszülessenek, illetve hogy az emberek többségében meglegyen a szándék a törvények betartására, nélkülözhetetlen az emóciók támogató ereje. Könyve egyik helyén Nussbaum Sajó András jogfilozófus munkájára hivatkozik, amelyben Sajó kifejti, hogy a félelem valóban nélkülözhetetlen az alkotmányjogban: azok a veszélyérzetek, amelyek a polgárokat a felsőbbség részéről mindig is

fenyegetik, arra készítetik a társadalom tagjait, hogy a sérthetetlen alapjogok egész katalógusát alkossák meg. Éppen ezért Jürgen Habermas és John Rawls – mindketten az alkotmányos patriotizmus hívei – csak az igazság egyik felét mondják ki, amikor a modern demokráciák sikeres működését leszűkítik a „jó törvények” és a „racionális individuumok” eredményes összjátékára. Érzelmek nélkül ugyanis „nem működik a rendszer”. Ami a félelmet illeti, azt mindenképpen el kell ismernünk, hogy ez nemcsak hasznos, de egyenesen nélkülözhetetlen érzület. „A félelem távol tartja tőlünk a veszélyt. E nélkül valószínűleg mindannyian halottak lennénk.” **[6]** A félelem valóban mélyen bennünk gyökerező, „ősi” érzés. Megléte kimutatható minden emlősállatban, azoknál is, amelyekből még hiányoznak az együttérzés kognitív előfeltételei (az együttérzés ugyanis már egyfajta pozicionális gondolkodást követel). Az agy- és idegtudományok, illetve az elmefilozófiai kutatások még sok új információval szolgálhatnak a félelem és más emóciók evolúciótörténeti aspektusairól, de ma is tudjuk, hogy az emberi félelem kialakulásában és működésében egyaránt megjelennek biológiai és társadalmi meghatározottságok. Így joggal mondhatjuk, hogy a félelem ambivalens jelenség: olykor segíti az embert a leselkedő veszélyek elkerülésében, máskor viszont téves útra vezet, mert hajlamossá teszi, hogy ott is veszélyt szimatoljon és ellenségeket „lásson”, ahol nincsenek, hiszen az állítólagos veszélyforrások a félelem-projekció termékei.

heves politikai viták

Nussbaum teoretikus alapokra építi sokrétű és árnyalt elemzéseit. *Az új vallási intolerancia* című munkája a nyugati világ iszlamizációjával kapcsolatos félelmekkel illusztrálja a politikai emóciók ellentmondásos természetét. **[7]** Példái nálunk is jól ismertek, hiszen a magyar médiumok is folyamatosan beszámoltak a heves politikai vitákról, amelyek a kétezres évek elejétől napirendre kerültek egy sor nyugat-európai országban, jórészt az iszlám közösségek mecset-, illetve minaretépítési törekvéseiről. Nussbaum talán legszemléletesebb példája a svájci vitához kapcsolódik.

2009-ben Svájcban népszavazást tartottak a „minaretépítések tilalmáról”. A népszavazás kezdeményezése mögött egy néhány évvel korábbi történet állt. Tudni kell, hogy a mecsetekhez (imaházak) inkább csak a nagyobb városokban építenek minaretet. Ezekből összesen négy található Svájcban. A nagyjából nyolcmillió lakosú Svájcban körülbelül négyszázezer muzulmán vallású ember él, többségük török bevándorló. Svájc nagyon gazdag ország, az ország közállapotai irigylésre méltóak. A legnagyobb gondot Svájcban, mint sok más európai országban, a rendkívül rossz demográfiai mutatók jelentik. A svájciak büszkék nemzeti identitásukra, az ország szinte minden polgárának természetes a nyelvi és vallási sokszínűség. A társadalmi vita, illetve az építés tiltását célzó népszavazás a Wangen bei Olten nevű város

minaretépítése kapcsán került a világméretű érdeklődés homlokterébe. A már létező imaházhoz a minaretépítési tervet a helyi lakosság egy része, illetve az általuk létrehozott *Egerkinger Komitee* nevű egyesület megtámadta a városi hatóságoknál. Kísérletük először sikeresnek tűnt, az építési bizottság vissza is utasította a tervet. A helyi törökök fellebbeztek az egyik svájci minisztériumhoz, és 2009-ben megépítették a minaretet. Csakhogy az ellenzők tábora elérte, hogy 2009 novemberében általános népszavazást tartsanak az országban a minaretek tilalmát elrendelő alkotmánymódosításról. A népszavazás az ellenzők győelmét hozta, mert nagyjából hetven százalékos többséget értek el. Ami Nussbaum számára igazán tanulságos a népszavazási ügyben, az a kampányban megjelenő radikálisan iszlámellenes hangok mögött meghúzódó „félelemkultúra”.

tilalomkampány

A tilalomkampány különféle témákat érintett, ezek legfontosabbika a hagyományos svájci értékek elpusztítását vizionálta. „Szinte észre sem vesszük, mondta az egyik minaretépítést ellenző választó, és máris megszűntünk svájcinak lenni.” A másik téma a biztonságot érintette. „Az egyik *Minarett Attack* nevű videojátékban tucatnyi minaretet láthatott a néző, amelyek fekete rakétákként emelkedtek ki az idilli svájci tájból. A játék végén ez az üzenet jelent meg: 'Vége a játéknak. Svájc megtelt minarettel. November 29-én szavazz a tilalomra!'" **[8]** Ez rendkívül hatékony kampányfogás volt, mert a közismerten „tisztaságmániás” svájciak a mocsokkal és a szennyel kapcsolják össze a fekete színt. A harmadik téma a nők jogait érintette. Ismert svájci feminista nők kijelentették, hogy a minaret csak az első lépés a teljes férfiuralom megvalósításához, ezért mindenképpen a tiltás mellett kell szavazni. Nussbaum sorra veszi ezeket az érveket, és kimutatja, hogy mind gyenge lábakon áll. Közismert, hogy Svájc muzulmán lakosságának többsége Törökországból vándorol be. Az viszont sokak számára meglepetés lehet, hogy a modern Törökországban már 1930 óta szavazhatnak a nők, ellentétben Svájccal, ahol a világon valószínűleg utolsóként, 1971-ben tették törvényileg lehetővé, hogy a nők egyenrangú résztvevői legyenek a politikai életnek. Érdeemes arra is odafigyelni, hogy kik képviselték a minaretépítés szabadságát. A svájci parlament és sok civil szervezet mellett a katolikus egyház, de még a svájci zsidó

közösségek is ellenezték a minaretépítési tilalmat. A zsidó közösségek például arra emlékeztették a svájciakat, hogy a zsidók évszázadokig nem építhettek kupolával ellátott zsinagógákat az országban, és akkoriban az őseik ezt a tilalmat a vallásszabadság súlyos korlátozásaként élték meg.

Ezeknél a vitáknál jóval nagyobb vihart kavartak a burka-viselet betiltását követelő mozgalmak, amelyek egy sor európai országban el is érték céljukat, három országban (Belgium, Franciaország és Olaszország) törvényileg tiltották meg a burka-viseletet. De más európai országokban is tervezik, hogy korlátozzák a muzulmán nők fejét, arcát, illetve az egész testét elfedő öltözékek használatát a nyilvános terekben (Hollandia, Spanyolország). A probléma valóságos súlyának felméréséhez nem árt tudni, mondja Nussbaum, hogy Európában csak nagyon kevés nő visel burkát. Maguk a hithű muzulmánok és az iszlám tudósok is úgy vélik, hogy a viseletnek nincs vallási jelentősége. Sokan még a fejkendőket is feleslegesnek tartják. Másrészt igaz, hogy akik vallási jelentőséget tulajdonítanak a burka-viseletnek, szinte élet-halál kérdésnek tekintik, hogy szabadon viseljék. Ebben viszont nem különböznek más vallási „fundamentalistáktól”, mondjuk az ortodox zsidóktól, akik szombaton nem szeretnének dolgozni. Számukra nem komolyan veendő érv, hogy az amerikai zsidók többsége természetesnek tartja a szombati munkát. A vallási meggyőződés gyakran olyan lelkiismereti kérdésként jelenik meg, amelynek súlyát a kívülálló nehezen, vagy egyáltalán nem képes megítélni.

Nussbaum a burka-tilalom öt érvét vizsgálja, és mind az ötöt többé-kevésbé megalapozatlannak tartja. Az első a *közbiztonságot* érinti. A közbiztonság megköveteli – állítják nem kevesen –, hogy a kölcsönös transzparencia minden, egymással kapcsolatba lépő polgár elsődleges érdeke, amely nem engedheti meg, hogy egyesek eltakarják az arcukat. De a biztonságra és a kölcsönös transzparenciára vonatkozó érv nem következetes, mondja Nussbaum. „Chicago utcáin, csakúgy, mint egy sor európai nagyvárosban, a hideg téli napokon az emberek meleg kalapot és sapkát viselnek, vastag sállal tekerik be a nyakukat, fülüket úgy, hogy szinte semmi sem látszik az arcukból. Ilyenkor persze senki sem gondol a biztonságra és a kölcsönös transzparenciára.” ^[9] Persze nemcsak hideg télen, de nyáron is gyakorta előfordul hasonló. Nussbaum kétségtelenül szellemesen saját passzióját hozza fel példának. Nagy baseball-rajongó, így a legforróbb júliusi és augusztusi napokon is kijár kedvenc csapata meccseire. Mivel fehér bőre rendkívül érzékeny a napfényre, a meccseken hosszú ujjú pólót és baseballsapkát visel, továbbá hatalmas napszemüveget tesz fel,

sőt vékony sállal az arcát is eltakarja. Ahogyan mondani szokás: ilyenkor tulajdon anyja sem ismerne rá. Továbbá vannak olyan emberek, akik hivatásukból fakadóan fedik el az arcukat. Például a fogorvosok, a sebészek, a síversenyzők és a gyorskorcsolyázók, akiknek legfeljebb a szemük látszik ki a védőmaszk mögül. Öltözékük nyugodtan összehasonlítható a nikábbal (az egész arcot eltakaró muzulmán kendővel).

hosszú és szellős kaftánban

Sokan mondják, hogy a világméretű terrorizmus korát éljük, ezért a közbiztonság megköveteli minden embertársunk azonosíthatóságát és

transzparenciáját. Valójában ez az érv sem szól a burka-tilalom bevezetése mellett. Ugyanis, talán a Közel-Kelet kivételével, nincs értelme burkában megkísérelni egy terrorakciót. Az így öltözött személyek rögtön felhívják magukra a figyelmet, és a szokásosnál is alaposabb ellenőrzésre számíthatnának. Ha egy intelligens terrorista nő, mondjuk, nyári időszakban, Amerikában vagy Európában merényletet akarna elkövetni, a legkifizetődőbb stratégia az volna, ha hosszú és szellős kaftánban, karján méregdrága Louis Vuitton-táskát lóbálva próbálkozna. A legtöbb repülőtér biztonsági szolgálata amúgy is felszerelt mindenféle fémdetektorral, testszkennerrel és más kontrolleszközzel. A közbiztonságra hivatkozó érvek igazából a muszlim nők diszkriminálását próbálják leplezni, s legfeljebb az általános terrorizmus-félelem patológikus kivetülései. Egy másik érv úgy szól, hogy a burka-viselet lehetetlené teszi, hogy a közlekedési rendőrök azonosítani tudják a volán mögött ülő muszlim nőket, hiszen nincs mivel összevetniük a jogosítványon található fényképet. A legtöbb iszlám jogtudós egyébként azt vallja, hogy ilyen esetekben a nőknek meg kell mutatniuk az arcukat. De még ilyenkor is léteznek alternatív megoldások. Például Floridában egy Sultana Freeman nevű hölgy nem volt hajlandó levenni a nikábját, hogy megmutassa arcát a közlekedési rendőröknek. Viszont nyomban kijelentette, hogy minden további nélkül hajlandó ujjlenyomatot adni, akár DNS tesztet is csinálhatnak a rendőrök, hogy személyazonosságát pontosan megállapítsák. Ennek ellenére az egyik floridai bíró megbüntette a hölgyet, ugyanis álláspontja szerint az igazolványkép bemutatásának követelménye nem sérti a vallásszabadságot. Holott néhány keresztény szekta tagjai

sem mutatták meg vezetői engedélyüket a rendőröknek, mert úgymond, ez ellentétes az általuk vallott „hitelvekkel”. Érdekes módon őket nem büntették meg, az amerikai Legfelsőbb Bíróság kivételt gyakorolt. Így jól látható, mondja Nussbaum, hogy még az USA-ban is gyakorta diszkriminálják a muzulmán nőket.

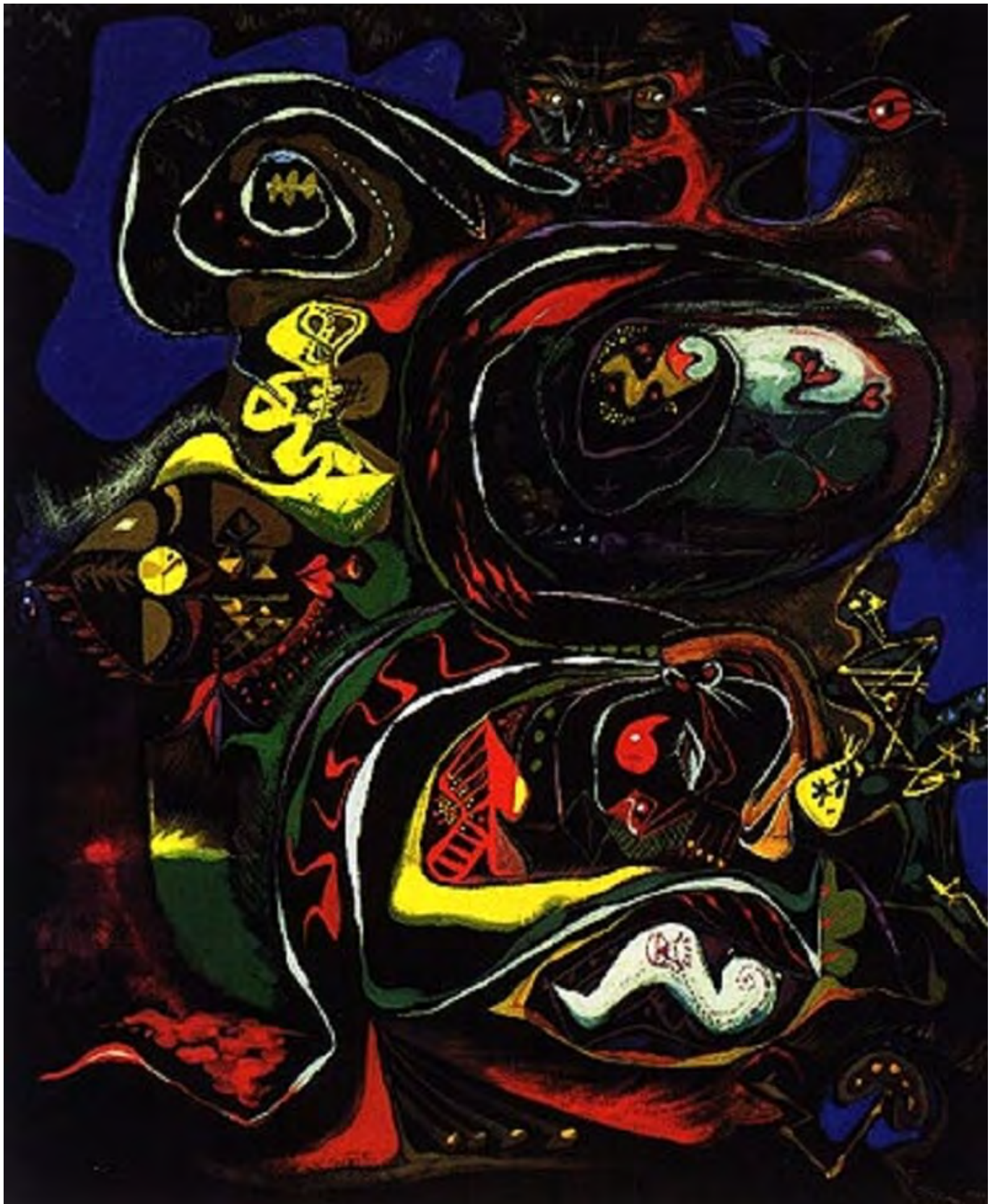
A burka-tilalom mellett érvelők második „érvrendszere” az emberi kapcsolatokban elvárható *kölcsönös átláthatóság és barátság* szükségességére épül. Számos kultúrában ismert „a szem a lélek tükre” kifejezés. Mondják, hogy már a csecsemők is keresik szüleikkel és a hozzájuk közelállókka a szemkontaktust. Az efféle megfigyelésekben van valamennyi igazság, de ez mégsem adhat okot arra, hogy az emberi kapcsolatok abszolút szabályává tegyük. Rendszerint nem csinálunk abból nagy ügyet, ha a beszélgetőpartnerünk sötétített napszemüveget visel, amely elrejti szemmozgását, noha olykor valóban irritáló az effajta aszimmetrikus dialógus. „Az emberek nagyon gyorsan átállnak az ilyen kommunikációra. A vak emberek igen kifinomult hallást fejlesztenek ki, és a hangja alapján is pontosan azonosítani tudják beszélgetőpartnerüket – mint azok is, akik leginkább csak telefonon beszélgetnek egymással. A burka által előidézett szemkontaktus hiányát másképpen is lehet kompenzálni: például gesztusokkal és tipikus testtartásokkal. Így nem látok okot arra, hogy az emberek ne tanulnák meg nagyon gyorsan egymás azonosításának más fajtáit, persze az adott szituáció által megkövetelt mértékben.” **[10]** Valójában az effajta érvek mögött mélyen gyökerező előítélet húzódik, amely nem szívesen veszi tudomásul, hogy az átlagtól eltérő emberek is élnek közöttünk. Nussbaum megemlíti az 1881-es chicagói rendeletet, amely megtiltotta, hogy szellemileg és testileg fogyatékos emberek (sánták, deformáltak és úgymond „csúnyán kinézők”) a város fontosabb utcáin, nyilvános tereken és helyeken tartózkodjanak. Ha valaki megszegte a rendeletet, akár ötven dollárra is megbüntethették. A legérdekesebb, hogy a rendeletet csak 1974-ben (!) vonták vissza. **[11]**

burka-ellenes érv

A harmadik burka-ellenes érv, hogy a viselet *tárggyá fokozza le* a nőket. A kétezres évek elején Nicolas Sarkozy, az akkori francia elnök mondta: „A burka nem vallási jelkép, hanem az alávetettség jele.” Aki

ilyeneket állít, annak persze nem ártana jobban ismernie az iszlámot, és tájékozódnia, hogy az iszlám különféle irányzataiban milyen tárgy vagy öltözék éppen milyen szimbolikus jelentésű. De az érvelés legnagyobb gyengéje, hogy figyelmen kívül hagyja a modern, úgynevezett európai típusú társadalmakban megjelenő férfidominanciát. A szexmagazinok, a pornográfia, a transzparens vagy helyesebben

fogalmazva „a lényegét feltáró öltözék” – mindezek valóban tárgyá fokozzák le a nőket, s mindezt a médiakultúra széles körben népszerűsíti. A nyugati világban a nőktől megkövetelik, hogy „piacképesek” legyenek, s miként a feministák jó ideje jelzik, ez valóban a nők megfosztása egyéniségüktől, és szó szerint dologgá és áruvá silányítása. A gyakorlatot – vérmérsékletünktől vagy világnézetünktől függően – helyeselhetjük vagy kárhoztathatjuk, de szemlélhetjük közömbösen is, mivel az eldologiasítás formái esetről esetre különböznek. Kifogásolni a tárgyasítást, mikor az a miénktől eltérő kultúrához tartozik, nem éppen következetes álláspont. Nussbaum felteszi a kérdést is: „Mi a helyzet a plasztikai műtétek 'degradáló börtönével'? Amikor átöltözöm az általam látogatott fitneszterem öltözőjében, szinte mindig olyan nőket látok magam körül, akiken a zsírleszívás, hasplasztika és mell-implantáció varratai láthatók. Vajon nem azért történik mindez, mert a nők a férfiak női szépségideáljának akarnak megfelelni, s ezzel végképp szex-objektummá válnak?” **[12]** Persze akkor is nehéz helyzettel szembesülünk, ha megpróbálunk következetesek maradni, és ragaszkodunk minden „női tárgyasítás” törvényi tiltásához. Mert ebben az esetben az általános érvényű emberi szabadságot korlátoznánk, amelynek – akár tetszik, akár nem – része a hibás döntések meghozatalának joga is. Nussbaum „mindössze” arra szeretné figyelmeztetni az olvasót, hogy a lehetőségekhez képest próbáljon következetes maradni, és ne tévedjen a „másik ember szemében a szálkát, a saját szemében a gerendát sem...” gondolkodási hibájába.

Ami Nussbaum saját pozícióját illeti, igyekszik következetesen és elfogulatlanul ítélni a nem könnyű kérdésekben, újra meg újra kritizálja hazája emberjogi gyakorlatát is, noha szinte minden mondatából süt az Egyesült Államok szeretete. Megemlíti például

az Amerikába bevándorolt mormonok iránti erős ellenszenvet a „hivatalos Amerika” részéről, ami elsősorban a mormon családokban elterjedt többnejűségből fakadt. A protestáns amerikaiak a mormon poligámiát a rabszolgalét legrosszabb formájaként démonizálták, noha akkoriban a monogám amerikai családokban a nőknek szinte egyáltalán nem volt tulajdon- vagy polgárjoguk. Mindeközben megtörtént a csoda, hogy 1872-ben Utah államban – elsőként az Egyesült Államokban – a mormon nők szavazati jogot szereztek. Természetesen semmi szükség a mormon házasság idealizálására, mondja Nussbaum. De azt is világosan kell látni, hogy a 19. század közepén a nők helyzete sehol sem volt irigylésre méltó. Egyébként a mormon családok elleni médiahadjárat egyáltalán nem volt egyedülálló jelenség. A mormon-ellenes kampány után néhány évvel az Amerikába egyre nagyobb számban érkező katolikusok kerültek a média célkeresztjébe. A katolikusokat általában idegen hatalom (a római pápa) „ügynökeinek” nevezte a protestáns többségi közvélemény. Egy akkoriban igen népszerű könyv (*American Freedom And Catholic Power*) szerzője leginkább az apácák életvitelére és öltözképzésére koncentrált, amelyet „középkoriasnak”, illetve a „higiéniai szabályokkal ellentétben állónak” minősített. A szerző szerint borzalmas, hogy az apácáknak el kell fojtaniuk természetes erotikus ösztöneiket. Azt is nehezményezte, hogy az apácáktól elvárt „(...) kissé bárgyú, a női alávetettséget kifejező attitűdök teljesen ellentétben állnak az amerikai nőiség szabad és független szellemiségével”. **[13]** Persze mindenkinek szíve joga, hogy a neki nem tetsző életformákról és világnézetekről kritikát fogalmazzon meg, vagy más (törvényes) módon kifejezze egyet nem értését. De ahogy a nyugati nők körében járványszerűen terjedő plasztikai műtéteket sem akarja senki betiltani, annak ellenére, hogy viszonylag könnyen azonosítható a mögötte meghúzódó „maszkulin versenykapitalizmus” szimbolikus erőszakgépezete, ugyanezt az elvet kellene érvényesíteni burka-viselet kapcsán is: a jogszerűség elismerése még nem egyetértés. Sok más törvényes dolog is van a világban, ami nincs kedvünkre, például a barátságtalan viselkedés, önzés, hanyagság, udvariatlanság, nárcizmus stb. Olyan társadalomban, amely a benne élő emberek kölcsönös respektusán alapul, nagyon is lehetséges, hogy bizonyos vallási vagy szekuláris meggyőződések és szokások ellentétben állnak más csoportok hasonló jellegű meggyőződéseivel. Itt a respektus nem a másik ember által képviselt elveknek és nézeteknek szól, hanem a másik

személynek. Jobb megoldásnak tűnhet, ha a burkát viselő nőket kérdezzük, ők mit gondolnak erről az öltözékről. Az óvatosság persze itt sem árt. Olykor nagyon udvariatlanul és sértően viselkedik, aki a másik ember legbensőbb meggyőződéseiben kutat. Ez még akkor is kifogásolható, ha az illető elég jól ismeri az érintett személyt.

kígyókat vesznek kezükbe

Vannak vallási közösségek, illetve szekták, amelyek annyira bizarr és veszélyes gyakorlatot honosítottak meg, amely szinte „kiált” a törvényi beavatkozás után. Ilyen

például a Pünkösdi Közösséghez tartozó Jézus Neve Egyház. A szekta lelkészei, miközben prédikálnak, mérges kígyót tekernek a nyakuk köré. Ők ugyanis szó szerint értelmezik a Márk Evangéliuma 16.18-ban olvasható verset: „kígyókat vesznek kezükbe; és ha valami halálosat isznak, nem árt nekik: betegekre teszik rá kezüket, és azok meggyógyulnak.” Úgy tűnik, a kígyók nem igen olvashatták a Bibliát, mert már több lelkészt is halálra martak a szertartások közben. Nussbaum, noha ő maga is visszataszítónak tartja a „szertartást”, nem híve a törvényi tiltásnak. (Némileg árnyalja ezt a „megengedő” megközelítést a tény, hogy a szekta pásztorai, a szertartás végén, a gyülekezet tagjaitól is megkövetelik a kígyó „megsimogatását”. Közöttük gyerekek is vannak.)

A burka-tilalom mellett szóló negyedik érv a *kényszerítésre* hivatkozik. Nussbaum ezt az érvet sem fogadja el, és ellenérveket sorol. Először, azok a kutatások, amelyek a családi erőszak USA-ban előforduló változatait és az előfordulások gyakoriságát vizsgálták, nem mutattak ki szignifikáns eltérést az iszlám és a nem-iszlám (keresztény, buddhista, szekuláris stb.) családokban előforduló erőszakos cselekedetek között. Inkább az derült ki, hogy a családi erőszak gyakorisága a túlzott alkoholfogyasztással áll összefüggésben, ami a muzulmán családokra nemigen jellemző. Ez persze nem zárja ki, hogy a muzulmán nők olykor azért viselnek burkát, mert a család férfitagjai (férj, idősebb fiútestvér) erre verbális vagy éppen fizikai erőszakkal kényszerítik őket. Nussbaum egyébként inkább csak a kiskorúak esetére korlátozza a burka-viselési kényszer vizsgálatát. Itt is abból a tényből indul ki, hogy Amerikában sokhelyütt találkozni a szülői kényszer ilyen-olyan változatával. Sőt, a szülői erőszak „fenomenológiájának” bemutatására keresve sem találnánk jobb terepet, mint az amerikai felső-közép osztályhoz tartozó családok nevelési gyakorlata. Kezdve azzal, hogy a szülőknek milyen kvalitással rendelkező iskolákba „illik” beíratni a gyerekeiket, hogy ott milyen idegen nyelvek tanulását írják elő számukra, aztán

vasszigorral azt is, hogyan öltözködjének, kikkel barátkozhatnak stb. A szülők, a remélt karrier miatt, gyerekeik minden lépését a legaprólékosabban megszervezik és kontrollálják. Voltaképpen, teszi fel a kérdést Nussbaum, mikor és hol kellene beavatkoznia az államnak, amikor a kiskorúakkal szembeni erőszak lehetőségét látjuk. Talán először azt a Jehova Tanúi kiségyházban megszokott gyakorlatot kellene megtiltani, hogy a szülők megakadályozhatják gyerekük vérátömlesztését, akár életmentő műtétek esetében is? Vagy talán a szülői akarattal kikényszerített és a gyerekeken végrehajtott plasztikai műtéteket és egészségügyi beavatkozásokat kellene megtiltani, mint az elálló fülek „rendbehozatala”, a fogszabályozás és így tovább... Nem, mondja Nussbaum, az erőszak imént említett formái általában nem kerülnek szóba, mert ezek valahogy elfogadhatóbbak a nyugati gondolkodás számára. Mindig csak a burka! Pedig a burka-viselet, ellentétben a plasztikai műtétekkel, nem jelent irreverzibilis változást, és az egészséget sem fenyegeti.

egészségügyi kockázatok

Az ötödik burka-ellenes érv éppen az úgymond *egészségügyi kockázatokra* épül. Sokan egészségtelen öltözetnek tartják, mert túlságosan meleg és kényelmetlen.

Nussbaum viszont állítja, hogy ennél ostobább érvet elképzelni sem lehet. Az emberi testet befedő ruhák lehetnek kényelmesek és kényelmetlenek; minden attól függ, milyen anyagból készül a ruhadarab. „Amikor Indában járok, rendszerint gypjú *salwar kameezt* viselek, mert nagyon kényelmesnek találom. Ez az öltözék befedi az egész testet, távol tartja a port, és csökkenti a bőrrák kockázatát is. Az ember nehezen tudja megérteni, hogy a bőrfelület nagy részét szabadon hagyó tipikus spanyol női öltözetet hogyan helyeselhetik a bőrgyógyászok. Az erős napsugár gyakran még az arc elfedését is megköveteli.” **[14]**

Ha mindezt tekintetbe vesszük, gondolhatja-e valaki komolyan, hogy a burka-tilalom mellett felhozhatók egészségügyi érvek? Nem inkább a női túsarkú cipőkkel kellene kezdeni a tiltást, amelyek bizonyítottan súlyos egészségügyi kockázattal járnak? Persze a túsarkú cipő megfelel a többség ízlésének (Spanyolország egyik fontos

exportcikke). Ha valakinek éppen az jutna eszébe, hogy újra divatba hozza a Viktória-korabeli fűzőket, és a könnyűipar üzleti lehetőséget látna benne, akkor nehezen képzelhető el, hogy ez a viselet törvényi szabályozást vonna maga után.

Nussbaum következtetése: a burka-tilalom mellett szóló öt érv megalapozatlan és komolytalan. De nem a szókratészi értelemben véve hibásak, nem csak logikailag inkonzekvenssek vagy gyengék. Sokkal inkább a Máté evangéliumában vagy Kant erkölcsfilozófiájában megfogalmazott általános emberszeretet normáinak nem tesznek eleget. Képviselőik elfogultságairól és túlzott nárcizmusáról tanúskodnak. Az inkonzekvens gondolkodásnak az a fajtája jelenik meg bennünk, amikor valaki csak a többi ember számára tekinti kötelezőnek az univerzális erkölcsi elvek teljesítését, de önmagával valahogy mindig kivételt tesz. „Aki így érvel, eleve a többi ember fölé helyezi önmagát, tehát nem tekinti embertársait önmagával egyenlőnek. A másikat csak eszközként használja céljai elérése érdekében.” **[15]**

Nem nehéz belátni azt sem, hogy a burka-tilalom mellett felhozott érvek mögött nemcsak az európai ember „felsőbbrendűségi tudata” és „beteges nárcizmusa” húzódik meg, hanem a *félelem* vagy *szorongás* a miénktől radikálisan eltérő kultúráktól is. Véleményem szerint hiba lenne lebecsülni ezeket az érzelmeket vagy gúnyt űzni belőlük. De bölcsnek tűnik Tzvetan Todorov figyelmeztetését komolyan venni, amikor ítéletet alkotunk ezekben a nem könnyű kérdésekben: „A barbároktól félve mi is barbárok leszünk. Mert a rossz, amit félelmünkkel magunk teremtünk, nagyobb, mint amitől rettegünk. A történelem is azt tanítja, hogy ez a gyógyszer nagyobb bajt okoz, mint maga a betegség.” **[16]**

(folytatjuk)

1. Cassou-Noguès, Pierre: *Une histoire de machines, de vampires et de fous*. J. Vrin, Paris, 2007. 178. ↑
2. Lásd Besnier, Jean-Michel: *Demain les posthumains*. Fayard, Paris, 2012. 37. ↑
3. Hogy mennyire nem lehet előrejelezni a mesterséges intelligencia-kutatás fejleményeit, arra jellemző Nánay Bence, Angliában élő magyar elmefilozófus húsz évvel korábbi állítása, hogy az úgynevezett arcfelismerő szoftverek képességei még „gyerekcipőben járnak”. Azóta eltelt húsz év, és ha hinni lehet a médiában rendre felbukkanó híreknek, ma már a kínai informatikusok olyan arcfelismerő rendszert fejlesztettek ki, amely a világon élő, nagyjából hétmilliárd ember arcát pontosan meg tudja különböztetni. De igaza van Nánaynak, hogy „az emberhez hasonló intelligencia létrehozása messze van... de ez egyáltalán nem jelenti azt, hogy logikailag lehetetlen volna.” Lásd Nánay Bence: *Elme és evolúció*. Kávéház Kiadó, Budapest, 2000. 59. ↑
4. Nussbaum, Martha C.: *Politische Emotionen*. Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 2016. 471–42. Ford.: Ilse Utz ↑
5. I. m. 473. ↑
6. I. m. 480. ↑
7. Nussbaum, Martha: *Die neue religiöse Intoleranz*. Ein Ausweg aus der Politik der Angst. WGB, Darmstadt, 2004. Ford.: Nikolaus de Palézieux ↑
8. Nussbaum, i. m. 47. ↑
9. Nussbaum, i. m. 94. ↑
10. I. m. 98–99. ↑
11. Nussbaum napjaink Amerikájának egyetemi életéből is megemlíti egy elrettentő példát. Az egyik docensnő például nem hajlandó Tourette-szindrómásokkal foglalkozni, mivel úgymond „hirtelen mozdulataikkal” zavarják az óra menetét. Pedig a betegségben szenvedő emberek között rendkívül tehetségesek is vannak (kiváló zenészek, nyelvtehetségek stb.). ↑
12. I. m. 101. ↑
13. Idézi Nussbaum, i. m. 102. ↑
14. I. m. 112 ↑
15. I. m. 113. ↑
16. Todorov, Tzvetan: *La Peur des barbares*. Au-delà du choc des civilisations. Éditions Robert Laffont, Paris 2008. 20. ↑

kép | André Masson művei, wikiart.org

Z. Karvalics László

FERENC JÓSKA A FOGPISZKÁLÓTARTÓN, AVAGY A KULTURÁLIS MIKROÖRÖKSÉG TERMÉSZETE (2.)

[INTÉS AZ ŐRZŐKHÖZ]

2019-07-22 | ESSZÉ

E sorozat **nyitó darab**jában a „megfogható” kulturális mikroörökség két nagy osztályáról esett szó: a családi/személyes emlékezet dokumentumvilágáról, illetve a magánkollekciók tárgyvilágáról. Óvatosan már el is kezdtem érvelni amellett, hogy a

hosszútávú megőrzés útja mindkét esetben a *gyűjteményezésen* keresztül vezet – miközben ezt egyik jelenlegi nagy memóriaintézménytől (levéltár, könyvtár, múzeum) sem remélhetjük.

szinte láthatatlan

Mielőtt azonban tovább lépnénk, szükséges röviden kitérni rá, hogy ugyanennek a kulturális mikroörökségnek valójában van még egy harmadik és egy negyedik osztálya is: az „*épített mikroörökség*” és a „*természeti mikroörökség*”. Ezekre ugyanúgy igaz, hogy az intézményes megőrzés és a figyelem a „megafaunára” irányul: az épített környezet világában a nagy és emblemikus épületekre és együttesekre, hidakra, tornyokra. A megőrzésért felelős központi rendszerek számára a sokkal kisebb méretű, de nagyobb számú épített mikroobjektum szinte láthatatlan: határjelek, útjelzők, fakeresztek, haranglábak, kutak, ma viskónak tűnő hajdanvolt jégvermek, elhagyott erdei fürdők, utak kő műtárgyai, apró vízművek, lépcsők, kis kápolnák, kripták, kilátók, szobrocskák és képecskék otthonául szolgáló falmélyedések, színezett lépcsőházi üvegek, épületdíszek, zászlótartók. S hasonlóképp: a nagy kiterjedésű nemzeti parkok, összefüggő természetvédelmi területek, erdők, szikések, folyami és tavi ökoszisztémák, lápok, sokhektáros díszkertek és arborétumok mellett jóval kevesebb figyelem esik a minket körülvevő forrásokra, erecskékre, patakokra, magányosan vagy kisebb csoportban álló fákra és történelmi fasorokra, egyedi és ritka fajok gyümölcsöseire, különleges növények termőhelyeire (virágok, medvehagyma-telepek), de akár veszélyeztetett madarak fészkeire vagy lösz-odúira is.

A műemlék- és a természetvédelem rendszerszintje alatt a fizikai jelenlét révén érintett települések és településrészek, civil szervezetek, iskolák és magánszemélyek jelentik az élő lelkiismeretet és az erőforrást a megőrzéshez – ugyanúgy, ahogy a nemzeti és regionális közgyűjtemények rendszerszintje alatt a települések lakóközösségei, a családok és a magánszemélyek. Mivel sem az épített, sem a természeti mikroörökség *nem mozdítható, ezek nem is gyűjteményezhetőek* – kivéve persze a lebontott és újjáépített népi építészeti emlékek nevezetes helyeit, a skanzeneket, vagy a génbank funkciót betöltő, minél több fajtát tartalmazó telepített gyümölcsösöket. A téglagalériákkal **[1]** vagy a szárított botanikai gyűjteményekkel

tárolókapacitása korlátozott. A feldolgozás annál több feladatot jelent, minél izgalmasabb és terjedelmesebb az átvett anyag. A szülővárosnak felajánlott hagyatékok nagyobb részével több a baj, mint az öröm: nagy ritkán fordul csak elő, hogy értéke és összetettsége miatt önálló intézmény jön létre a megőrzésre és a bemutatásra: a legtöbb esetben „muszáj” foglalkozni velük, mert az önkormányzatok „illetékességből” a saját memóriaintézményekhez továbbítják ezeket. Különösen a könyvtárak szenvednek sokat: képtelenek integrálni a számukra felajánlott magánkönyvtárakat, amelyek (részben a digitális kultúra következtében változó szokások miatt) nagy mennyiségben indulnak „kifelé” a lakóterekből. Egészen ritkán fordul csak elő, hogy nem duplumokról van szó, hanem gyarapítási értéket vagy elhasznált példány cseréjét ígérik az adományok.

méhészettörténeti relikvia-gyűjtemény

Így is előfordul, hogy egy-egy tárgykörön belül – ha nem is teljességre, de valódi, gyűjteményszerű – sokaság elérésére vállalkozik egy-egy múzeum. Ilyen például a mohácsi

Kanizsai Dorottya Múzeum festett és ácsolt bútorgyűjteménye a 12 ezer darabos néprajzi kollekció részeként, vagy a nagykanizsai Thúry György Múzeum méhészettörténeti relikvia-gyűjteménye a kismesterségekre is koncentráló 15 ezres néprajzi anyaga részeként. Ezekben a tárgykörökben nincsenek ezekhez fogható méretű és értékű magángyűjtemények.

A könyvekkel más a helyzet: mivel ugyanannak a kiadásnak sok példánya maradhat fenn, számos párhuzamos szakgyűjteményt is formálhatnak, és a magángyűjtemények vetekedhetnek a könyvtári kollekciókkal. A szegedi Somogyi Könyvtárnak például közel 4 ezer tételből álló eszperantó gyűjteménye van, ez azonban alig harmada a Fajsi Károly (1911–2004) által összegyűjtött csodálatos állománynak, a világ egyik legnagyobb eszperantó gyűjteményének – amely 2004-ben szerencsére az Országos Idegennyelvű Könyvtár kezelésébe került, egyben is maradt, s azóta is gyarapszik. (Mindez persze nem ok arra, hogy ne lenne értelme kisebb

kollekciók építésére vállalkozni máshol – ahogy például a Mezőhegyesi Önkéntes Pont teszi civil kezdeményezésként, akik Esperanto-Teko könyv- és folyóirat-gyűjteményük bővítéséhez várnak folyamatosan adományokat.)

A levelezőlapok annyiban különböznek a könyvektől, hogy feladott változatukban plusz tartalommal gyarapszanak, írás- és köztörténeti szempontból egyediségre tesznek szert, ráadásul családi gyűjteményeknek is gyakori darabjai. A Nemzeti Múzeum 40 ezres képeslapgyűjteményének gerincét a Képzőművészeti Alap Kiadóvállalat 1953 és 1991 közti archívumától kapta, és szakosodott még a magyar műtárgyakat ábrázoló darabokra. De hol van ez a szerencsi Zempléni Múzeum egymilliós képeslevelezőlap-gyűjteményétől? Magának a Múzeumnak is az gyorsította létrejöttét, hogy dr. Petrikovits László 1967-ban egy majdan felállítandó szerencsi múzeumnak adományozta az akkor 400 ezer darabból álló fantasztikus és professzionálisan rendezett magánkollekcióját, számos további olyan gyűjtőkörrel együtt, amely a helyi anyagon túlmutatóan később is országos jelentőségű maradt (például az ex libris anyag).

„Laci bácsi” ars poeticája („*amit fáradozással, verejtékkal összegyűjtöttem, ne szóródjék szét – ami a legtöbb magángyűjtemény sorsa –, hanem közkinccsé váljék*”)

[2] akár a mottónk is lehetne, amikor a magángyűjtemények intézményesedésének alternatív útját fürkésszük. Ez szintén a közkinccsé válás felé mutat, de nem a jelenlegi múzeumi intézményhálózatot terhelné a feladat. Hiszen belátható: mivel a helytörténeti, életmódtörténeti vagy néprajzi anyag rendkívül sokféle tárgytypust ölel fel, szükségszerű, hogy ezek közül *csak néhány esetben* tudhat egy-egy intézmény nagy kollektív kialakítására törekedni. Jellemzően a *reprezentativitás* biztosítása a cél: rendelkezni néhány *mutatvány-darabbal*, amelyek a sokféleséget erősítik, és akár több lehetséges kiállítási tárgykört is gazdagíthatnak.

nincs dolguk velük

De mivel felkészült és tájékozott szakemberek dolgoznak ezekben a kulturális közintézményekben, időnként mégis önként vállalnak feladatot az előrelépésben. Segítenek a családi archívumok

fontosságát tudatosítani, akciókat szerveznek a „cipősdobozok” tartalmának digitalizálására (mint például Mezőkovácsháza könyvtára, amely lakóinak anyagából a digitalizálás után könyvet is megjelentetett Albertus László szerkesztésében (Kovácsháza Anno, 2018). Mindezek azonban esetlegesek és sporadikusak. *Rem aequi bonique facit* – az intézményrendszer beletörődik, hogy a családi archívumok maradnak (és pusztulnak) a családoknál, a magángyűjtemények maradnak a gyűjtőknél (és gyakran szétszóródnak). Mivel fizikailag nincs dolguk velük, a tudás összegyűjtése és szolgáltatása sem feladatuk, a muzeológusoknak csak személyes érdeklődése, témaválasztása vagy társadalmi felelősségvállalása motivál. Olykor, egy-egy örökségobjektum-típussal, adott rész kérdésekben szakszerűen foglalkoznak, és nyitottak arra, hogy események szervezésével és különböző akciókkal hívják fel a figyelmet valamilyen fontos és aktuális gondra, lehetőségre. (Ahogy, mondjuk múzeumi szervezésű látogatásokkal teszik fel a kulturális térképre a magángyűjteményeket. A *Tájak-Korok-Múzeumok Egyesület Szekszárdi Klubja* például hosszú évek óta viszi tagjait környékbeli, nevezetes kollektívok megtekintésére – és ehhez elég annyi, hogy a gyűjtők és a muzeológusok tudjanak egymásról.)

Mi következik abból, hogy az örökségintézmények érdeklődése esetleges, és nem alapértelmezett? A családi emlékezet-objektumok *elérhetetlenek* az érintettek szűk körén kívül, *nem kutathatóak, nem vonhatók egybe és vethetőek össze* a hasonlókkal, fokozatosan *elvesznek a dokumentumokkal kapcsolatos metaadatok és tartalmi információk*. Nagy az esélye, hogy az őrző halálát nem követi az állomány generációs átadása családon belül, az anyagra vonatkozó értéktudat is elfelejtődik, az örökösök számára terhet jelentenek a régi dokumentumok, és megszabadulnak tőlük.

A nagy értékű magángyűjtemények kisebb része nyitott (látogatható) a nyilvánosság számára. És ugyanúgy tapasztaljuk a járulékos tudásvesztést is: a gyűjtő egyúttal az adott tárgykör különleges szakértője, a tárgyakra (előállításukra, egykori használatukra, javításukra) vonatkozó ismeretek hordozója, kutatója (de csak nagy ritkán megosztója). S ha a gyűjtő halála után állománya egyben is marad, vagy átkerül más gyűjteményekbe, az egyes tárgyakra, a tárgy típus mögött álló mesterségre, a tárgyakhoz kapcsolt történetekre mindez már nem igaz: azok menthetetlenül elvesznek.

Könnyű rávágni, hogy ezek a kulturális kötőszövetnek alig érzékelhető és gyorsan gyógyuló sebei csupán, mert a mikroörökség-objektumok privát kisvilágok: kizárólag az érintett családtagok és a gyűjtők számára van jelentésük és jelentőségük. Valójában *minden családi emlékezet-dokumentum a tágabb közösség számára is figyelemreméltó és potenciálisan fontos*, a gyűjtés pedig nem talmi szenvedély, hanem *magas szintű kulturális értékmentés és tudásfelhalmozás*. Átfogóbb identitásközösségek (tájegységek és nemzetek) számára is, és – mint majd több példán keresztül látni fogjuk – a jelentésteliség nem áll meg az állam- vagy kontinenshatároknál.

Induljunk el a közismert ténytől, hogy a nemesi *családi levéltárak* elsődlegesen a jogbiztosító funkció érdekében jöttek létre (tulajdon-igazoló oklevelek, hatóságok által kiállított okmányok), de másodlagosan a korabeli írásbeliség egyéb dokumentumtípusait is vonzották, legfőképp az adminisztratív-ügyviteli természetűeket (könyvelési, „számadási” dokumentumok, hivatali levelezések, vásárlási jegyzékek), hogy végül a harmadlagos (privát) dokumentumállomány is itt találja meg a helyét (magánlevelek, naplók). Az olykor több száz éven át gyarapított, őrzött és rendezett állományok túlélő darabjai ma a nemzeti örökség fontos részei, levéltári kezelésben, az érintett *korszakok* történetének alapvető forrásanyagaként. Ekkorra már régóta nem a családtörténeti vonatkozásai a lényegesek (azt jó ideje feltárták, megírták, kiadták), hanem az a szerep, amelyet az átfogó politika-, gazdaság- és művelődéstörténeti rekonstrukciókban ez az anyag játszhat. És a társadalomtörténetben is, például az uradalmak jobbágycsaládjaira vonatkozó adatok (sokszor kizárólagos) lelőhelyei. Hiába állnak rendelkezésre egyházi, katonai, bírósági és más intézmények szisztematikusan gyarapított dokumentumállományai – az

irattári állapotból archívumi kezelésbe kerülve –, ezek a Múlt (és a „személyes, családi és mikroközösségi múltak”) rekonstrukciójának csak a nagyléptékű vázát segítenek felépíteni, *egy sokdimenziós adattér valamelyik síkján*. Ezért olyan nagy szó, ha egy inkvizíciós peranyagból képet alkothatunk egy írni és olvasni tudó 16. századi molnár világképéről vagy olvasmányairól, behatolva a mikrotörténelem alagsorába. Ezért lehet akkora szenzáció, hogy a 17. és a 19. század közti tengeri ütközetek során brit kézre került mintegy 160 ezer, a címzetthez soha el nem érkező levél végre kutatói kezekbe kerül. **[3]** Nagyobb rész európai kapcsolatokkal rendelkező, közel-keleti kereskedők, kisebb részt egyházi személyek magánlevelei ezek, amelyek felbontás után különlegesen személyes és részletes képet adnak íróik erkölccsel, vallással, üzlettel, más nemzetek képviselőivel kapcsolatos gondolatairól és érzéseiről.

két selyemtekerics

Azért a kínai történészeknek is leesett az álla, amikor egy 80 éves földműves a Ming-dinasztia idejéből (1368–1644) származó két selyemtekerics mutatott be nekik. Az öregebb 1475-ből, a fiatalabbik 1543-ból származik, és a Tsui család egykor állami hivatalnokként dolgozó felmenőinek uralkodói dicséretét, hivatalos elismerésüket tartalmazza. A családon belül azóta az elsőszülött fiú feladata, hogy őrizze, és amikor eljön az idő, a következő generációra hagyományozza a becses ereklyéket. **[4]** De mi van, ha a tengeren elfogott levelek a hullámsírban végezték volna, és ha a Tsui család aktuális őrzőhelyét valamilyen katasztrófa éri az évszázadok alatt?

Ahol az írásbeliség korabeli tömegkultúrája alacsony szintű, ott eleve kínzó a forrásszegénység. Ilyenkor bárminek, ami a megismerés mikroszintjét támogathatja, megnő a jelentősége. Belátható, hogy minél több pusztul el az idők során egy adott örökség-kisvilághoz tartozó darabokból, annál nagyobb az értékük azoknak, amelyek fennmaradnak. (Gondoljunk a Homo sapiens előtörténetére, amelynek elmesélhetősége kizárólag tárgyi-régészeti kiindulópontokból táplálkozik: egy új faj (a gyenyiszovai ember) azonosításához egyetlen egyed egyetlen ízületének egyetlen megmaradt csontdarabkája vezetett el.) És persze a magas szintű írásbeliséggel és nyomtatott tömegkultúrával jellemezhető 19–20. századra is igaz, hogy a nagy példányszámban sokszorosított örökségobjektumok mellett továbbra is termelődik a

milliárdnyi egyedi darab. És mi marad meg a szokásszerűen használt, iparszerűen gyártott és forgalmazott tárgyömegeből, a mindennapok felépítésének csendes napszámosaiból? Csak az, ami véletlenül túlél, amit a gyártó vél megőrzendőnek – vagy amire tudatos gyűjtői figyelem irányul.

Nincs kizárva, hogy az aprócska tárgy is, amit a kezemben tartok, már csak egyetlen példányban létezik. (Vagy ha több maradt belőle, tulajdonosaik bizonyosan nem tudnak egymásról, és róluk sem tud senki semmit.) Porcelán fogpiszkálótartó, aranyozott talppal. Osztrák, magyar, német és (talán) török zászló van rajta a szokásos virágminták helyén. Alján MZ Austria jelzés. Sejthető, hogy első világháborús propagandatárgy, a központi hatalmakkal, pláne, ha mellé rakjuk a tökéletesen megegyező formájú párját, amelynek egyik oldaláról Ferenc József és Vilmos császár jó minőségű, egyenruhás-stráfos portréja néz ránk, a másik oldalon az 1914 és 1915-ös számok. Alján ugyanaz a gyári jel.

háborús emlékporcelán

S már ennyi is elég, hogy zavarba jöjjünk. A Karlovy Vary mellett található Stara Roléban 1810-ben alapított, porcelántermékeket 1836

óta gyártó, fénykorában bécsi, prágai és pesti lerakatokkal rendelkező, Észak- és Dél-Amerikába, de még a holland gyarmatokra is exportáló, több alkalommal is tulajdonost váltó üzem 1884 óta használja az MZ Austria márkajelzést a termékein. Ám 1909 óta, amikor is C. M. Hutschenreuther megvásárolta a céget, jelenlegi tudásunk szerint az MZ Altro(h)lau márkajegynek kellene szerepelnie minden tárgy alján. Hogyan kerülhetett mégis 1915-ben még mindig az MZ Austria logó a háborús emlékporcelánra? ^[5] És persze: milyen kalandokon át jutottak ezek a példányok magyar kezekbe, hogyan éltek túl az idők viharait, míg végül nálam kötöttek ki? Nem tettem le róla, hogy néhány előrevivő nyom birtokába jussak, de most már egy még nagyobb kihívásnak kell megfelelni. Arra a felvetésre is megnyugtató feleletet kellene ugyanis adni, hogy *miféle jelentősége volna a sikeres válasz(ok)nak?* Mennyivel és miért vagyunk szegényebbek, ha soha nem sikerül meghaladni a jelenlegi ismereteink szintjét, ha az ellentmondás, amelybe beleütköztünk, örökre feloldatlan marad?

A válaszhoz átfogó képet kell alkotnunk az örökség-objektumok információs értékéről – erre vállalkozom a folytatásban.

1. A tucatnyi magyar és még több külföldi téglamúzeum listáját lásd itt: http://pecsetestegla.hu/magyarorszag_vilag_tegla_muzeumai_terkepes_keresovel/ Ezek túlnyomó része nem egykori téglagyárak kollekciónak, hanem *magángyűjteményből fejlődtek múzeummá*. Ez a lista is hiányos, nem tartalmazza például a különleges bugaszegi téglagalériát, amelyet nem kis részben Balaton-környéki és még távolabbi vidékekről származók személyes téglaadományai gyarapítanak a mai napig. ↑
2. Az idézet forrása: <https://ng.hu/kultura/2016/05/09/hazank-legnagyobb-kepeslapgyujtemenye/> ↑
3. <https://24.hu/tudomany/2019/03/03/160-ezer-felbontatlan-levelet-talaltak/> ↑
4. <http://mult-kor.hu/tobb-szaz-eves-selyemtekerceket-oriz-egy-falusi-csalad-kinaban-20151110> ↑
5. <http://www.theoldstuff.com/en/porcelain-marks/category/161-mz-austria-marks> ↑
kép | Joaquim Rodrigo művei, wikiart.org

Varga Dániel

HÁT MÉGIS MEGCSINÁLTUK, GEORGE

2019-07-13 | NOVELLA

A későbbi miniszterelnök a plafont bámulta. A repedésekből nem kerekedtek ki ábrák, pedig fél karját adta volna útmutatásért. Zsigereiben érezte, hogy változik körülötte a világ, és részt kívánt venni a változásokban. Az élükre állni, egyáltalán az élen állni mindenben... Elképesztő mohóság hajtotta.

Este Machiavellit olvasgatott, a szöveg mély hatást gyakorolt rá. „A népnek nagyobb szüksége van az erő látszatára, mint az igazságra”...

Ez jó. Felkönyökölt, párnája alól elővette noteszét. A VALÓSÁG: VESZÉLY, jegyezte fel.

Vékony teste megfeszült. A BIZONYTALANSÁG: BIZTONSÁG.

Az emeletes ágy sodronya megreccsent.

Az asztalon álló fénykép középkorú férfit ábrázolt, egyenes, határozott szögben találkozó vonásokkal. Ő volt George (G): koravén férfi, pedig a kép készítésekor még alig múlt negyven.

A valóságban Ericnek hívták. Indiában született, bár iskoláit már Angliában kezdte, így hamar megtanulta, mit jelent mindenütt idegennek maradni. Érettségi után inkább visszatér Burmába, rendőrtisztviselő: elsajátít pár technikát, melyekkel az öregedő rendszerek igyekeznek megakadályozni végső szétesésüket. Ezeket az eszközöket egy életre meggyűlöli.

Alapvetően csak az érdekli, hogyan lesz író. Író akar lenni.

A következő években csak hányódik, Londonban, majd Párizsban él. Piaci rakodást vállal, edényt mosogat, éjszakánként ír. Befejez két regényt, ezek Párizst elhagyva, a visszaúton elvesztek, de nem adja fel. Elhatározza, hogy a jövőben Eric helyett inkább George-nak neveztetni magát.

Következő kézírata már megjelenik, könyvesbolti eladó Hampsteadben, ez is előrelépés. Egy lapnak recenziókat írogat. Megnőszik, de hamar kiderül, hogy nemzőképtelen. Pár év után örökbe fogadnak egy kisfiút; felesége egy évre rá belehal a vakbélműtét altatásába. G-t közben befogja a kulturális élet, szerkesztő a BBC-nél, új szövegeket fejez be. Utoljára egy *Állatfarm* címűt, de nem talál rá kiadót, háború zajlik, és a lektorok szerint a könyv veszélyeztetné az olvasók harci morálját.

új megbízás

A jövődöbéli miniszterelnök élénk belső életet élt.

Intenzíven álmodott, legtöbbször a Holdról, erről a szürke, semmiben lebegő, nagy kavicsról. Visszatérő álma volt egy fiatal politikusról, aki 3,5 millió csillogó érmét varázsolt ki a holdlakók zsebéből.

Amikor magasabb polcra emelték, már 40 milliót ügyeskedik felesége pénztárcájába. Némi zúgolódás után mégis új megbízást kapott: nagy volt aztán a csodálkozás, amikor immár milliárdokat diszponált különböző családtagjai zsebébe.

Arcán mosoly futott át. A Hold levegője fekete volt, a napfény vízszintes, sárga pászmákban hullott a hallgatók hegyláncokra.

A leendő miniszterelnök a loyolai Ignácot is szívesen lapozgatta. Örömet lelte a tételben, hogy a nemes cél fölmenti eszközét. Sajnos nem volt türelme a tételt történelmi kontextusba helyezni, tapasztalatai szerint ugyanis fordítva van: az eszköz minősíti a célt, sőt idővel általában föl is zabálja azt. Ha valaki nem sajátítja el az önkorlátozás bonyolult művészetét, a történelem előbb-utóbb kíméletlenül kukába vágja.

Pszichológiai érdeklődése is csekély maradt. Így történhetett, hogy elkerülte figyelmét a mentális „kettős könyvelés” veszélye: ha ugyanis az ember A világban él, de közben konzekvensen B világot kommunikálja, a két világ határa könnyen összemosódik, és az illető végleg B-ben találja magát. Az Írásnak hiába más a véleménye, a szavak nem *teremtik* a valóságot.

wikimedia.org

George feleségével Spanyolországba utazott, Barcelonában egy fegyveres csoporthoz csatlakoztak. Polgárháború dúlt, a földeket elborította a vér. Sátrokban aludtak és árokparton. George gyerekkorától súlyos hörgőbajjal küzdött, és a földön alvás egyáltalán nem tett jót, de legalább megismerte a vérontást, a vakbuzgó erőszakot, és mindettől egy életre megundorodott. Két év után szárnyvasutakon és gyalog, lerongyolódva iszkoltak haza.

A leendő miniszterelnök felriadt. Fülében még visszhangzott az utolsó pár szó.
„Szeretet nélkül senki vagy. Zörgő hüvely, kiszáradt bogár – elsodor az első szellő.”
Teste verejtékben úszott.

Szerencsére hamar sikerült visszaaludnia.

Álmában a Holdon épp választások zajlottak, három párt szállt szembe a korrump hatalommal. Az egyiket leprásnak nevezte ki a közvélemény, a másikat automatikusan rasszistázták, a harmadik épp programját ismertette a tévében: egy kakasjelmezes ember kukorékolt teli torokból a kamera előtt.

Az álom végén az ellenzék felháborodásának adott hangot szoros veresége miatt, és a leendő miniszterelnök még a REM fázis mélyén is elmosolyodott, látva az intellektuális megközelítések sokszínűségét.

senki nem fájdalomra született

Kitör a világháború, G katonai szolgálatra jelentkezik, de elutasítják. Már havonta fellángol tüdőgyulladás, Spanyolországban a TBC is ráragadt. A háború végétől valamiért tart: bőséges

tapasztalata gyűlt már össze a tévutakról, melyekre egy elvakult koncepció vezetheti az embert. Csak egy dologban biztos, hogy senki nem fájdalomra született (talán, mert személy szerint sokat szenved).

Egy könyv körvonalai derengenek fel előtte, förtelmes szöveg: arra figyelmeztetne, milyen szörnyszülöttekké torzulhatnak egyes társadalomirányítási technikák. A hatalom brutális kábítószer, és az emberek könnyen befolyásolhatók. Figyelmeztetni kell őket.

Telt az idő, az egykori leendő miniszterelnök karcsú teste elnehezedett, a kislíus arcot durva ráncok barázdálják. Statisztikai adatokkal blöfföl nyilvánosan, különösebb következmény nélkül. Machiavellin már rég túl van, a nyelv kérdései foglalkoztatják. Aki uralja a szavakat, kedvére formálja a múltat. Tehát kezében tartja a jelent. És a jövőt?

Ugyan. Csak érzék kérdése.

Holdfény süt a szemébe újra, élesen megvilágított sziklák forognak. Egy fennsíkon hatalmas hangár áll, valószínűleg karantén. Ragály pusztít a nagy kavicson, a nyelv ragálya: elég egy „vándor” szót alattomos kifejezéssel helyettesíteni, és milliók vesznek el emberi voltukat: szóra sem érdemes rovarrá, a közutalat tárgyává válnak. Pedig hasonló nevezéktan már kívánt némi vért korábban e köves tájon. De a lakosok immunitása gyengül, és a helyzet csak durvul. Elég megjegyezni, $2 \times 2 = 4$, és az illetőt fölkoncolja a tömeg. Az ellenzék érthetően elbizonytalanodik, pár fiatal azt harsogja, minden hasonló matematikai állítás szemfényvesztés. Mások tovább kukorékolnak. A kormány hajthatatlan, $2 \times 2 = 5$ hirdetik embertelen nagyságú betűk.

A polgároknak imponál a magabiztosság.

Jura széljárta sziget Skócia partjainál, felszínét barna kövek és tőzeg borítja. Gyíkokon és pár szarvason túl alig lakják. Ide vonul vissza G megírni utolsó regényét.

Pascal Rey, flickr.com

Fehér tanyaházban él, tízpercenként köhögési roham tör rá, ilyenkor összegörnyed, mint egy ökölbe szorított kéz. Húga viseli gondját, családját hátrahagyva talpal reggelente kilométereket a csónakkikötőben működő boltocskáig. A ház recseg, sóhajtozik a szélben, mint egy vajúzó asszony. Sirályok rikácsolnak, a tenger tajtékja hideg cseppekké porlad a levegőben.

G alig lép ki szobájából, érzi, mint fogy az ideje. Minél több szót kíván még papírra vetni. Addigra semmilyen politikai tervben vagy világnézetben nem hisz, leszámítva a jézusi eszmét (mely meglepően egyezik a felvilágosodás alapgondolatával): hogy minden ember egyenlő.

A *duplagondol* mentális jelenség, mely révén az ember egyszerre két, egymásnak ellentmondó nézet birtokában is képes túlélni. A polgár, noha tudja, hogy a Párt tudatosan csal, hazudik és rágalmaz, és ez bosszantja, választóként mégis ragaszkodik a feltételezéshez, hogy voksával mindig a legnagyobb tisztességgel járt el. Önigazolása alapjául a keresztény erkölcsöt teszi, noha bármikor hajlandó azonosulni az irgalom és megbocsátás elveinek teljes ignorálásával.

A többség munkaidőben kőarccal szolgálja a hivatali elmebajt, aztán otthon ki nem fogy a panaszból. Az anyagi biztonság reménye leülepedett a tetőkre, mint a guanó. Van, aki az erőszak és irracionális ellen másfajta irracionális fegyvereit szegezi, mindvégig abban a hiszemben, hogy a tiszta észet védelmezi a sötétség ellen, mások csöndben elfordulnak. A rendszer a hétköznapiakban a működésképtelenség ezer példáját mutatja, mégis úgy tűnik, e botlások megengedhetők (sőt, mivel a rendszer alapját a kontraszelekció adja, elkerülhetetlenek), a szisztéma fenntarthatónak tűnik; az ellentmondásokat mindenki csak magában veti össze, ehelyütt mindegy, hogy lustaságból, tájékozatlanságból, vagy csupán anyagi komfortja megőrzésének reményében.

A Holdon is teljes a zűrzavar. Ezer krikett-szurkoló megrohamoz egy könyvtárat, földülja, a büfét kifosztja. A helyszínen háromszáz sebesült csendőr marad. Új meg új pontokon üti föl fejét a nyugtalanság, autókat gyújtanak föl, köztereket vernek szét. A csendőrség tehetetlen. Összesen 500 egyenruhás és 300 rendbontó (valamint lelkesen közéjük vegyülő civil) sérül meg.

A holdlakók között egyetértés bontakozik ki, hogy a rendbontók *áldozatnak*, a rendőrei pedig *bűnözőknek* tekintendők. Az eljárások megindulnak.

visszavonható

MINDENKINEK AZT MONDANI, AMIT HALLANI AKAR, jegyzi fel a leendő miniszterelnök. Ismét elnyomja az álom. A kelő nap fényében kráterek vöröslenek, egy téren tudósok vitatkoznak a „demokrácia” és „fasizmus” szavak

jelentésén; piperkőcök bámulják őket vigyorogva, Louis Vuitton-táskájuk van, zakózsebükben tarka kendők, abban az épületben dolgoznak, ahol a szavaknak jelentést adnak, és pontosan tudják, bármely szónak bármikor visszavonható a jelentése.

G élete utolsó hónapjában újránősül. Az aktusra már kórházi szobájában kerül sor, de ennek nincs különösebb jelentősége. Kéziratát befejezte, amit a világról tudott, az emberiség maradékára hagyta. Szörnyvilág kel életre a lapokon, képtelen rémálom, de ami ennél fontosabb, az abszurd rendszer fenntartását szolgáló technikák pontos leírása. Mesterművet alkotott: aprólékosan kidolgozott karakterek mozognak egy működésében vakító fénnel bevilágított, irracionális térben.

Mostantól elképzelhetetlen, vélte legalábbis G, hogy az emberiség ezekkel a módszerekkel megvezethető legyen.

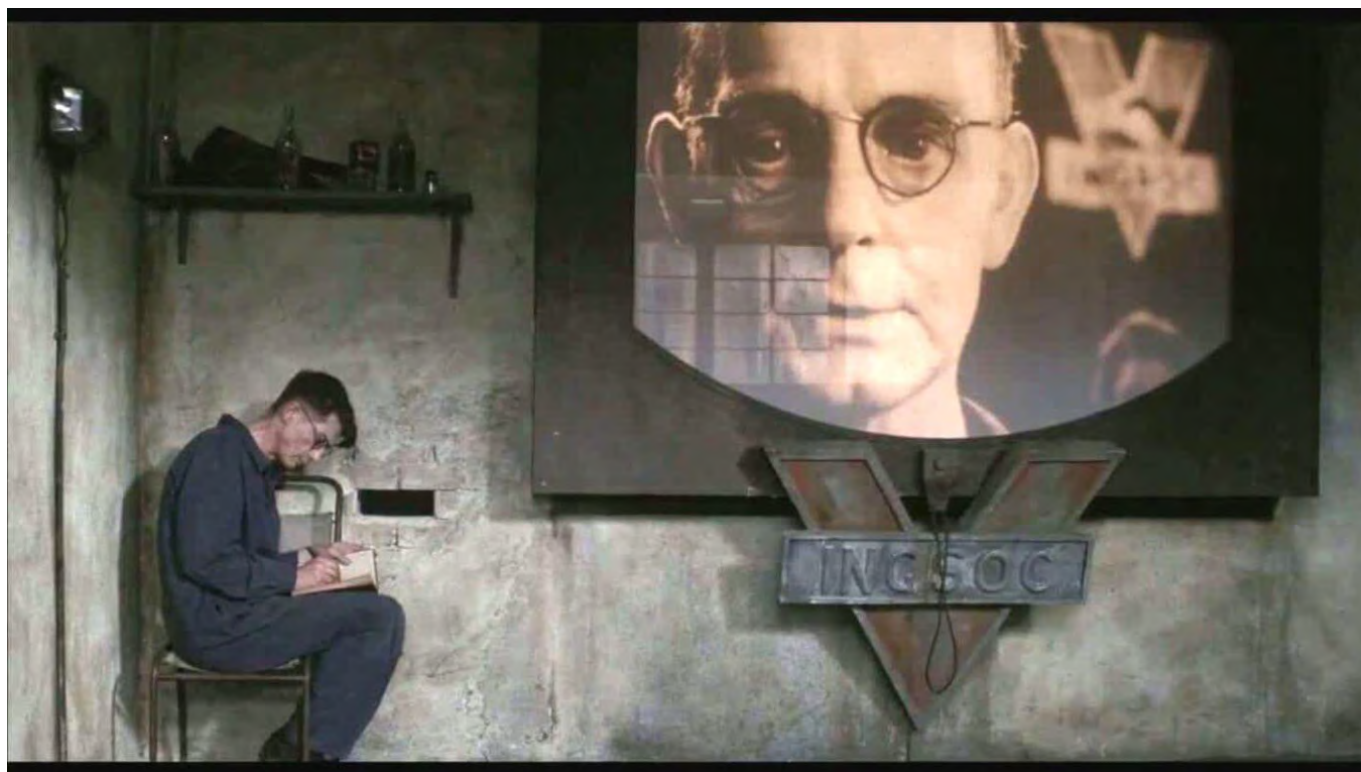
A leendő miniszterelnök sokat ábrándozott. Erős lesz és híres, de mindenképpen gazdag; újraegyesíti és felvirágoztatja a nemzetet. Pók aludt a sarokban, lábait maga alá húzva. Kár, hogy a külső viszonyok és az egyéni vonások mind fölállították a maguk korlátait: telt az idő, és ahogy a vékony test telt, a naiv álmokat fokozatosan felülírta Balzac vidéki ifjainak parvenü mohósága.

AZ ÖSZINTESÉG: KOCKÁZAT – jegyezte fel. A HÁBORÚ ALAPHELYZET. Harcolni, mindegy, ki ellen: az aktuális célszemélyt időben megnevezzük. Az sem kell, hogy mindenki *elhiggye* a folyton újraírt fordulatokat; elég, ha a túlélés reményében *úgy tesz*, mintha elhinné.

Évtizedek óta elképzelhetetlen módszerekkel írta át a múltat. De állíthatott bármilyen képtelenséget, ha megfelelő szókinccsel tette, az eljárás működött. „Problémáink egyetlen oka, hogy összeesküdtek ellenünk.” „Csavaros eszű népünk kiemelkedik a

többi nemzet közül.” „Csapataink egységbe rendeződtek az ősi zászlók alatt.”

Nyár volt, a hegyoldalban már csak néhány ablak pislákol. Az Egy Perc Gyűlöletet adták a meccs szünetében. A buszmegálló oldaláról lapos arc bámult a lakosokra, ráncos, 93 éves férfi: a világ 29. leggazdagabb embere.

Kép az 1984-ben forgatott filmből, juiceonline

A miniszterelnök töltött magának. A finnyások persze húzzák az orrukát, de az anyagi érdek végül domesztikálja őket. Nem érzik, hogy egyszer úgymint mindenki sor kerül: stabilitás csak állandó rotációra épülhet. Ezért van szükség tudatlanságra és szegénységre is: hogy a legfinnyásabb is érezze, van még vesztenivalója.

A rendszer alapvonása a fülsiketítő, rendületlen hangoskodás volt, pocskondiázni mindent, ami a rendszeren kívül áll. Nem kellett fizikai erőszak, a folyamatos nyelvi nyomulás lehetővé tette, hogy szétzilálják, csírájában elfojtsák a születő gondolatokat. Az aktuális szlogenek súlykolását a tömegtájékoztatás végezte. A harsány lózungoknak az sem mondott ellent, hogy a napi feladatok kapcsán minduntalan kiütközött a rendszer teljes inkompetenciája.

A verbális projekt ellen talán a nemzeti kultúra vehette volna fel a küzdelmet, de ennek hordozói elfordultak a közélettől, később meg sopánkodtak, a helyzet milyen tűrhetetlen. Az önmagát függetlennek tekintő értelmiség e passzivitást alkotói érvekkel igyekezett alátámasztani (leginkább Wong Yuhoz, a nyugdíjas kungfu-mesterhez hasonlóan, aki sportszerűségéből lecsatolta művésztagjait, mielőtt a köré gyűlt kamaszhorda agyonverte).

uralták a közbeszédet

E hozzáállás azonban legföljebb magyarázhatja, de nem menti a teljes nyelvi vereséget, melyet a magát európainak nevező értelmiség elszenvedett. A munkabírás képességével

sajnos, a Párt tagjai rendelkeztek, így uralták a közbeszédet, kritikusaik még ahhoz sem vették a fáradságot, hogy saját gondolkodói iskolájuk egyes bigott, erőszakos és irracionális vadhajtásaival szemben eljárjanak. A kialakult fogalmi és kulturális vákuum a zavarosban halászó figurák éltető elemévé vált (és ha a nemzeti kultúra erői nem képesek újragondolni közéleti aktivitás és kreatív szóhasználat kérdéseit, még hosszú ideig azzá válik).

Párttaggal szemben alapkövetelmény volt, hogy hiszékeny legyen. Semmi szín alatt nem lehetett szuverén. Öltözködhetett kedvére. Uralkodó érzelmei a félelem, a gyűlölet, a szervilizmus, és adott esetben a győzelmi mámor – vagyis helyes mentalitással kellett rendelkeznie.

E mamelukok alkották a társadalom krémjét. Amorális, piperkőc, de jó verbális képességgel rendelkező személyek; a felső szegmensbe rekedt még néhány fanyalgó, jóindulatból „passzívnak” is nevezhető egyén – veszélytelenek. Ami pedig ez alatt tenyésztett, indifferens volt: a kenyeret elfogadta, a cirkusznak örült, és frusztráltan a harckészültségig hiszterizálható lett.

A miniszterelnök tudta, hogy tevékenysége bizonyos történelmi és büntetőjogi kategóriák számos elemével rendelkezik, de szerencsére ezeket nem nevezte néven senki: egyrészt nem ismerte fel, vagy rövid távú anyagi érdekeivel ellentétes lett volna a megnevezése, esetleg egyszerűen megzavarta volna privát passziójában. Vagy azok

közé tartozott, akik képtelenek lettek néven nevezni bármit, mert beláthatatlan távolságra sodródva a Gutenberg-galaxistól csupán rövidítések és artikulálatlan indulatjelek formájában tudtak a világra rezonálni, sötét, csalódottságból és baljós előérzetekből egybetapasztott univerzumukban hánykolódva.

A Pártnak talán nem is lett volna szüksége arra, hogy ilyen szisztematikus munkával ássa alá a szavakat: a galaxis haldoklott, nyelve durvult, szókinccse évről évre csökkent, a személyközi kommunikáció artikulálatlan indulatszavak és mindent elborító rövidítések zsugorodó világává csökevényesedett. Pedig a szó állítólag potenciális fegyver, még ha e potenciál felismeretlen marad is, vagy éppen hidegen hagyja a lakosokat.

Kép az 1984-ben forgatott filmből, wikimedia.org

„A mű egy elképzelt, abszurd jövőt ábrázol”, írta a valaha jövődöbeli miniszterelnök G könyvéről egy zárthelyiben, de már a mondat közben megcsóválta a fejét. S már rég tényleges miniszterelnök volt, mire a megoldás körvonalai földeregték előtte. Addigra teste elnehezedett, arca sajátos kifejezést öltött. Ötvenes évei közepén járt: a legszebb férfikor.

Maga felé fordította az íróasztalán féltve őrzött képet, üvegében, mint valami tükörben szemlélte magát. Aztán a fényképet bámulta újra, a keserű, szögletekből és szigorú egyenesekből összeálló arcot.

Azt azonban senki nem gondolhatja komolyan, hogy ezt az egészet *én* kreáltam, futott át agyán. A rendszert a lakosság alakította ki, fokról fokra. Én csak fölismertem, és átvettem működtetésre.

Visszatette a keretet az asztalra, zakója megfeszült.

Az üveg mögé rekedt íróra tekintett.

– Látod, mégis megcsináltuk, George!

Csuklója zajtalan forgott húspárnáiban, akár egy tokban.

felső kép | [wikimedia.org](https://commons.wikimedia.org/)

Handi Péter

FAPADOS

2019-07-07 | **VERS**

Az imént Tasmánia úszott az égen,
de volt, hogy Dél-Amerika és
a kontinensről görbülő Skandinávia,
no meg Ciprus lapított rajzsöge, a felhők
gyakran elővonultatják a Föld
arcait, csak üdögélned kell
egy parkban, szemekkel válthasz jegyet
e lágy utazáshoz, atlaszhoz szokott tekinteted

mint régi ismerőst köszönti fent
a kék tengervilág tükrébe kúszó partokat
– aztán a földhajók lassan foszladozva
a horizont felé áramlanak,
Tasmánia a kékbe olvad, Dél-Amerika kettészakad,
csak a vén Európa maradjon egyben – kívánod –,
mielőtt elsötétül a táj
és e parkban megérkezel valahová.

kép | pxhere.com

Fecske Csaba

NEGYED HÁROM

2019-07-08 | VERS

ahogy megnyomtam a leszállásjelző gombot
megszólalt a mobilom a kórházból hívtak
felesége negyed háromkor elhalálozott így mondta
a reszkető női hang elhalálozott gyomrom hirtelen
a torkomba szaladt szerencsére nyílt a busz ajtaja és én
egy drótkerítésbe kapaszkodva könnyítettem magamon
a gyalázatos már korán reggel részeg hallottam

a hátam mögött bár sértő volt a hang igazat szólt
részeg voltam noha semmit sem ittam mint az
alvajáró szédelegtem az ápolási osztályra életünk
romjait eltakarítani nejlonszatyorban vittem haza ami
maradt utánad rózsaszín hálóing fehér papucs amibe
már egy éve nem csúszttad a lábadat, összekaristoltszemüveg
anélkül is láthattad a téged körülvevő sötétet
sose gondoltam volna hogy ennyire egyedül lehet maradni
szinte agyonnyomja magát az ember negyed három már
nem tegnap de még nem is egészen ma az idő elveszett
valahol közöttünk pedig az állítólag
mindent begyógyít de hol az az idő hol

kép | Luca Florio, flickr.com

Nacsinák Gergely András

HÁROM EMLÉKEZETES HISTÓRIA

AVAGY LOTHAR MESTER VISZONTAGSÁGAI

2019-07-09 | ESSZÉ

Az alábbi történetre, igaz, jóval szűkszavúbb formában, a különös históriákat és történeti kuriózumokat tartalmazó Memorabilia et Mirabilia című 17. századi gyűjtemény hasonmás-kiadását lapozgatva bukkantam rá, és tüstént elhatároztam,

hogy közzé teszem magyarul is. [1] Az eredeti nyelvezetből a mai ízlés számára fölösleges körülírások nagy részét elhagytam, a körmondatokat rövidebb mondatokra osztottam fel. Minden egyébben híven követem az eredeti történet szellemét.

Az emléktinktúra

Az ulmi illetőségű Konthar Lothar a maga korának ismert, ám el nem ismert zsenije volt. Ötleteinek gazdagságával csak azok hasznavehetetlensége vetekedett. Amikor divatba jött a pázsit, ő feltalálta a fűnövesztő szert; amikor kortársai repülő masinériák megépítésén fáradoztak, ő értekezést publikált a repülés lehetetlenségéről. Macskabajuszpödrőt tervezett. Nyomdafesték-merevítőt. Sámfasíkosítót. (Ez utóbbiról csalódottan konstataálta, hogy mégiscsak van valami haszna.) A legbüszkébb mindazonáltal arra a találmányára volt, amelynek köszönhetően közutálat tárgya lett. De hadd mondok el szép sorjában.

jószérivel kivehetetlen

Lothart zsenge ifjúkorától foglalkoztatta, hogy mi történik az emlékképekkel. Memóriája rendkívüli volt, és sok szép emlékekkel dicsekedhetett, de érett férfikorba lépve riadtan

eszmélt rá, hogy ezek egyre fakulnak, sőt, egy idő után jószérivel kivehetetlenné válnak. Hogy diákkorának csínytevései és első kedvese arcvonásai ne merüljenek végképp feledésbe, megalkotta a Mnemoicus-cseppeket. Ezekből estelente egy kávéskanálnyi adag az éjjeli nyugalom óráiban hathatósan újraszínezte az emlékeket. Miután önmagán kipróbálta a csodaszert, fiolákban árusította a közeli drogériában. Egy fiola egy tallér. Kezdetben meglehetősen sikere volt – mit szépítsük: vitték, mint a cukrot. Olyan keletje lett, hogy külön fiolákat kellett gyártatni az üvegfüvónál, metszettet, karcsút, elegánsat. A patikárius, az üveges, a csiszoló – mindenki jól járt, még Lothar mester is. Hanem egy idő után megcsappant a vásárlókedv; aztán elkezdtek visszavinni a még fel sem bontott fiolákat; kevésre rá pedig ócsárolták a feltalálót, fenyegető leveleket kapott, s egy éjjel még az ablakát is bedobta kővel valami felpaprikázott csirkefogó.

Némi utánajárással fény derült a zúgolódás okára: nem arról volt szó, hogy felsült volna találmányával, épp ellenkezőleg. A cseppek túlságosan jól működtek. Az emlékképek egyre színesebbek és elevenebbek lettek, pirospozsgások, tarkabarkák, valósággal vibráltak. Ami azt illeti, hozzájuk képest az ébrenlét világa úgyszólván sápadtnak és egyhangúnak tetszett. De nem ám csak a kellemes emlékek kaptak erőre: a kínosak és bosszantóak is, melyeket jobb lett volna elfelejteni. Azonfelül kisült, hogy az emlékek színe voltaképp *maga* az emlék: ha fakó, fakó, ha elmosódott, hát elmosódott. Újraszínezve már nem igazán az, ami volt: és a vásárlók fölöttébb élénk, ám némiképp idegen emlékekkel a fejükben járkáltak bódultan és kissé tanácstalanul az utcákon. Ennek eredményeképp a szabó különös, hebehurgya ruhákat varrt; a pék meglepő kenyértésztákat gyúrt; a bírák vonakodtak ítéletet hirdetni, a zsandárok elzékenyültek, és napirendre került néhány párbaj. A város

tisztas élete felbolydult, míg a Tanács tagjai fel nem ismerték, mi áll a különös jelenségek hátterében. Útilaput kötöttek hát Lothar talpára, és érdemei elismerése mellett kitették a szűrét a városból – előtte azonban kötelezték, hogy a Mnemonicus-cseppek receptjét kevés sóval és olajjal meghintve, a szemük láttára fogyassza el. Ez volt Lothar mester első leckéje az emlékek csalfa természetéről.

A memóriaháló

Szülővárosát ekképp kényszerűségből hátrahagyva, ám elszántságában töretlenül a hóbortosokat, szélhámosokat és briliáns elméket egyaránt nagylelkűen oltalmába fogadó Rudolf császár prágai udvarában keresett menedéket: jó szívvel az uralkodóra és az utókorra bízva az állásfoglalást, hogy ő melyik kategóriába is essék a három közül. Arról már többé-kevésbé meggyőződött, hogy az emlékezést bolygatni nem éppen veszélytelen (alkalmasint még évekig a szájában érezte az olajos papír fanyar ízét), de abba sem nyugodhatott bele, hogy az emlékek, illékony természetűek lévén, csak úgy ukmukfukk elpárologjanak.

csekély hatékonyságú betűtalizmánok

Következő ötlete egy emlékháló volt, hasonlatos a madarászok hálóihoz, melyekkel a szalonkákat és egyéb más apró és zamatos szárnyasokat fogtak be lakomák céljából; csakhogy az ő

hálója nem fonálból készült, hanem az emlékezés szubtilis jellegéhez híven, szavakból. Hiszen a szó, okoskodott Lothar, épp feleúton van a megfogható és a megfoghatatlan közt, továbbá nem olyan tömör dolog, mint a kép. Ismerte a különféle furfangos, ámbar csekély hatékonyságú betűtalizmánokat és szavakból összeügyeskedett mágikus négyzeteket, melyek a korban oly divatosnak számítottak bizonyos haladó körökben; ezek mintájára, de jóval körültekintőbb eljárással alkotta meg ő is emlékhálóját, amelyet egy éjjel alattomban – a kísérlet esetleges kudarcát leplezendő – feszített ki Prága fölött, a Hradzsín egyik bástyafoka és az Orloj hetyke toronysüvege között. Fáradságos munka volt, amellet némi költségvonzattal is járt, mert a tornyok strázsáit le kellett fizetni, de Lothar mindkettőt afféle befektetésnek tekintette, és miközben leült a térre kicsit kifújni magát, míg feje felett ott feszült

láthatatlanul a Háló a könnyű hajnali szélben remegve, titkon már arról ábrándozott, micsoda döbbenet lesz úrrá a felséges császáron és udvartartásán, amikor reggel egy egész hálónyi szökevény emlékekkel jelenik meg előttük. Ült hát csendben, és igyekezett a küszöbön álló dicsőségre gondolni, elhessegetve az ulmi kínos incidens jeleneteit, és várta az emlékek rajzát. Mert meggyőződése volt, hogy azok épp ilyentájt, éjjel és nappal határán illannak el a fejekből, álmok lomha szárnyain útra kelve, ki tudja, milyen csillagfészkek felé. Várt, egészen pirkadatig.

Akkor ismét felkapaszkodott a tornyok magasába, és nagy óvatosan lebogozta a hálót. Könnyű volt, mint előző este, de ez nem igazán lepte meg; bár bizonyos emlékeknek, tapasztalatból tudta, igenis van súlya, de úgy sejtette, ez a súly inkább az ember lelkében jelentkezik, és nem feltétlen az emlékek sajátja. Mégis határtalan

öröm töltötte el, amikor a feltekert hálót kezében tartva, érzett valami mozgást, verdesést odabenn – ami minden kétséget kizáróan jelezte, hogy zsákmány gabalyodott a hálóba. Nem teketóriázott sokat, fogta magát, és kettesével véve a lépcsőket felhágott a palotába, sürgősséggel bejelentette magát, és röpké két óra múlva már ott is állt a kíváncsian pislogó császár színe előtt. Csakhogy ez kevés volt neki: alázatos kéréssel rábírta a felséges urat, hogy hívassa oda a kancellárokat, ajtónállókat, az egész henye udvari népséget, mert olyan csodát látnak majd, amelyet eddig még soha. S amikor már minden léhűtő ott hemzsegett a trónteremben, egyetlen teátrális mozdulattal kibontotta a hálót.

Még ugyanaznap este felségsértés vádjával a nyakában, poroszlók rideg tekintetétől és a nép gúnykacajától kísérvé, trappban hagyta el Prága városát. Mert azzal az eggyel nem számolt, hogy a prágaiak annyi hamis aranycsinálót és sarlatán asztrológust, ügyeskedő varázslót és svihák jövendőmondót láttak már az isteni Rudolf uralkodása alatt városukban megfordulni, hogy már semmiben sem hittek, s a sok mondvacsinált csoda ironikussá és csaknem felvilágosultakká, más szóval oly fásultakká tette őket, hogy immár egyáltalában nem is voltak álmaik, amelyek szárnyán az emlékek rajzásnak indulhattak volna. Így, amikor Lothar a hálót egy jól begyakorolt meghajlás kíséretében kibontotta, a márványpadlón csupán egyvalami koppant és verdesett kínosan: az avas olajszagú, sótól keserű papír emléke, amit maga a feltaláló igyekezett elhessegetni magától egész álló éjszaka.

...

babér nem terem

Mindezek ismeretében nem csoda hát, ha Lothar a földi tudományok feletti kiábrándultságában a mennyei diszciplínák oltalmában remélt enyhét találni úzött teste és elméje számára. Röviden: teológiai stúdiókba kezdett, s minthogy egyre tisztább lett előtte, hogy az e világi siralomvölgyben számára babér nem terem, egy reggel fogta magát, és délnek vette útját. Lyon városának cifra tornyait látva elhatározása csak még szilárdabbá lett,

amint elindult fölfelé Szent Brúnó patak völgyében. Amikor néhány napi fáradságos kapaszkodás után fehér kőfalat pillantott meg, és mögötte apró háztetők sorát, tudta: megérkezett Grande Chartreuse-be.

A rendben töltött első hónapjai váratlan nyugalomban teltek: minthogy ki se nyithatta a száját, senkinek sem kellett mesélnie sem az ulmi, sem a prágai fiaskóról. Ha pedig a fehér barátok fülébe el-eltalálhatott is valami mendemonda a személyét illetően, ők ugyanúgy nem tehettek kellemetlen megjegyzéseket. Meg aztán mire mentek volna mindezen pletykákkal odafönt, a világ fölött, angyalszárny-puha kámzsáik oltalmában immár feleúton az éter és a föld között – elvégre mindenkinek megvolt a maga története, benne a maga Ulmjával és Prágájával. Lothar hamar megértette, hogy azok a memória-cserepek és emlék-alakzatok, amelyek megtartásán oly sokat fáradozott, a kolostor magasából nézve nem többek, mint kihunyini készülő pernye – melynek az is a dolga, hogy a tűztől elválva kihűljön és elenyésszen. Az itteniek, úgy tűnt, másfajta *memoriát* igyekeztek kiművelni magukban: azt, amely nem látható dolgok tarkabarka képeivel festi tele az elme csarnokait, hanem amelyik a láthatatlan istenség egyenletes fényével ragyogja be azokat. *Stat crux dum volvitur orbis* – hangzott az intelem: és Lothar a világ forgandóságát magában az emlékezés csalfa természetével azonosította.

Így telt el egy nyugodt esztendő. Közben Lothar is fehér csuhát kapott, és vele új nevet: immár Desideriusként tartották számon. A szülővárosában és a császári udvarban történt incidensek emléke kellemesen elhalványodott, és Desiderius hálát adott az égnek, hogy az emléktinktúrából réges-rég elfogyott az utolsó csepp is. Ám egy meleg őszi napon, amikor az ágyásokból huzigálta ki épp az utolsó kókadt paradicsompalántákat, maga az apát úr érkezett hozzá, és egyetlen kurta mozdulattal maga után intette. A könyvtárba vitte, ahol egy halom fóliáns és foszlott kötésű salabakter sorakozott feltornyozva egy nagy tölgyfaasztal közepén. Az apát helyet kínálta, és a könyvekre mutatott. Desiderius óvatosan kinyitotta a legfelsőt, és megborzongott. Belelapozott az utána következőbe, és mind a többibe, egyre felületesebben és feldúltabban. Memória-traktátusok voltak, Quintilianus szónoklattanától Raymundus Lullus mechanikus tárcsáiig. Betéve tudta őket. Azaz nem is ő, hanem Lothar mester, akitől úgy hitte, örökre megszabadult, de aki most ébredezni kezdett valahol, Desiderius barát kámzsája mélyén. Reménykedett benne,

hogy ez csak afféle próba, mielőtt a barátok fekete és fehér babszemekkel szavaznának arról, itt maradhat-e örökre, avagy sem: ezért határozott mozdulattal eltolta magától a poros köteteket. Ám az apát szelíden visszatolta őket elé, és arról kezdett beszélni, micsoda hasznára lehetne a rendnek Lothar tudománya; hogy a talentumot a földre temetni a paradicsompalántákkal együtt vétek, és hogy az emberi *memoria* feladata, hogy az isteni igazságok tükrévé legyen; csak hogy esendősége és bukásokra hajló természete miatt ezt a rendeltetését nem képes maradéktalanul betölteni. Ha Desiderius is egyetért, folytathatná ez irányú tanulmányait a monostorban, hátha olyan felfedezést tesz, amely a lelkeket Isten ismeretéhez segíti. Addig pedig készíthetne egy adag Mnemonicus-cseppet, mert az apát az utóbbi időben úgy tapasztalta, hogy emlékezete hanyatlásnak indult, és mind bajosabb számára fölidézni a Dávid zsoltárainak egyes sorait. Desideriust mindezek hallatán kiverte a hideg verejték; Lothar ellenben, ott belül, mintha csöndesen ujjongott volna. Ebből mindketten megértették, hogy történetük még korántsem ért véget, és hogy a csönd és a csuha kettőse önmagában nem jelent gyógyírt az emlékezésre: a felejtésnek többnek kell lennie az emlékek pusztá útfélen hagyásánál. Mit gondolt, mit nem, rövid töprengés után Desiderius elfogadta az apát javaslatát. Megegyeztek abban, hogy karácsony ünnepe után ismét találkoznak, és tájékoztatja majd az apátot előmeneteléről. S hogy addig elkészíti az áhított cseppeket.

átásta magát

Télvíz idején a Grande Chartreuse nem épp barátságos hely: a hegyekből induló jeges szél hótorlaszokat emel a falak körül, és jóformán mindenhová lapáttal és ásóval kell közlekedni. Ennek ellenére vízkereszt ünnepe után az apát átásta magát Desiderius cellájáig, és tájékoztatta róla, hogy másnap, közvetlen *completorium* után várja őt a könyvtárban. Külön figyelmeztette a Mnemonicus-cseppekre. Desiderius meg is jelent a mondott időpontban, hóna alatt a kis kézi ásóval és néhány tekercs papírral. Mint mondta, ezeken összefoglalta minden lényeges mondandóját. Az apát várakozó tekintetét látva előhúzott kámzsája mélyéből egy cserépfiolát, és azt is az asztalra helyezte.

A mostoha időjárásra való tekintettel Desideius nem másnap, csak harmadnap délelőtt távozott kevés cókókjával azon a kapun, amelyen át másfél évvel azelőtt belépett a monostorba. A barátok, könyörületet mutatván irányában, megengedték, hogy az ásót magával vigye. Szép, napsütéses idő volt, a szél is elült, fagyott némaságban álltak őrt a völgy felett a fenyvesek. Ha őt magát kérdezik, Lothar-Desiderius nem tudta volna pontosan megmondani, mi okból is kell távoznia innen. Sejtése azért volt róla. Gyanította, hogy nem igazán az általa írt rövidke traktátus a ludas: abban csak kifejtette, hogy véleménye szerint tévúton jár az, aki – mint némely tiszteletreméltó, ámbár pogány rétor – az emberi elme emlékezőképességének mesterséges kibővítésén fáradozik. Az emberi elme ugyanis éppúgy lett felejtésre

teremtve, mint emlékezésre: mindkettő Isten ajándéka, miként a nappal és az éjszaka. Az emberi *memoria*, folytatta, nem olyan háló, amelyet tetszés szerint lehetne sűrűbbre és sűrűbbre kötni, hogy végül semmi se hulljon ki rajta – ez istenkísértés volna. Isten elgondolhatatlan elméje éppen ilyen: állandó nappal, örök emlékezés, végtelen szellemi háló. A világegyetem, vélekedett Lothar, Isten szeretetteljes gondolata, és mi mindannyian, kövek és felhők, legyek és csillagok és ami csak van, e háló szemei, melyek által Isten emlékezik erre a gondolatra. Mindez talán nem volt megbocsáthatatlan eretnokség. Desiderius azt gyanította, sokkal inkább a fiola tartalma állhat kiebrudalásának hátterében, amelyben sűrű esszenciaként ott lapult minden keserű és elgondolkodtató kalandjának és ismétlődő meghurcoltatásainak cseppfolyós kivonata Ulmtól egészen Szent Brúnó patak völgyéig, s amelyeket így a maguk egészében áttestált az apátra. Igen, alighanem a fiola tehet róla.

Desidorius mesternek még arra is volt ereje, hogy lapátolás közben egy rezponzórium dallamát füttyöréssze. Halk füttyyszavát megsokszorozva verték vissza a jeges hegyoldalak.

1. *Memorabilia et Meraviglia* (ed. Grigorio Poliphilo), Milano, 1977. ↑

kép | Steve Wheeler művei, wikiart.org